

Reveil Liberaal Reveil Liberaal Reveil
beraal Reveil Liberaal Reveil Liberaal
veil Liberaal Reveil Liberaal Reveil
eraal Reveil Liberaal Reveil Liberaal
veil Liberaal Reveil Liberaal Reveil Li
aal Reveil Liberaal Reveil Liberaal Re
il Liberaal Reveil Liberaal Reveil Libe
raal Reveil Liberaal Reveil Liberaal R
Liberaal Reveil Liberaal Reveil Liber
Reveil Liberaal Reveil Liberaal Reveil

Wetenschap en universitair onderwijs

Generatiebewust beleid

Grenzen aan de markt?

INHOUDSOPGAVE

De wil van de kiezer

Patrick van Schie

1

Wetenschap, ratio en politiek

Dick Thoenes

3

Topopleidingen in het masterprogramma (topmaster)

Sanne Dijkstra

8

Zelfmoordterreur: uiting van persoonlijke frustraties gelegitimeerd
door fundamentalistische retoriek

Hans van de Breevaart

15

Generatiebewust beleid

Paula Swenker

22

Ayaan Hirsi Ali en 'onze Maastrichtse kiezers'

Peter Smit

28

Wat de overheid doet, is niet altijd wel gedaan.

Bespreking van Wiardi Beckmanstichting, *Grenzen aan de markt. Privatisering en de
hervorming van de publieke sector. Rapport van de commissie Van Thijn.*

Mathieu Andriessen

34

LIBERAAL REVEIL IS EEN UITGAVE VAN DE
PROF.MR. B.M. TELDERSSTICHTING

KERNREDACTIE

prof.dr. U. Rosenthal (voorzitter)

drs. M. Andriessen (eindredacteur)

E.R.M. Balemans

mw. prof.dr. H.M. Dupuis

drs. H.H.J. Labohm

drs. P.G.C. van Schie

mr.drs. S.E. van Tuyll van Serooskerken

ALGEMENE REDACTIE

prof.mr.dr. P.B. Cliteur

drs. D.J.D. Dees

mw. drs. M. Molenaar

T.P. Monkhorst

dr. M. Visser

prof. H.J.L. Vonhoff

dr. T. Zwart

BESTUUR

mw.mr. L.J. Griffith (voorzitter)

mr. J.H.C. van Zanen (penningmeester/secretaris)

REDACTIEADRES

Koninginnegracht 55a

2514 AE Den Haag

telefoon: 070-3631948; fax: 070-3631951

e-mail: LiberaalReveil@teldersstichting.nl

website: www.teldersstichting.nl

ABONNEMENTENADMINISTRATIE

Koninginnegracht 55A

2514 AE Den Haag

telefoon: 070-3631948

fax: 070-3631951

info@teldersstichting.nl

ABONNEMENTEN

De abonnementsprijs (6 nrs) bedraagt € 27,23 per jaar.

Voor jongeren onder de 27 jaar is de prijs € 18,15.

Losse nummers kosten € 4,30.

Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij
het abonnement vóór 1 december bij
de abonnementenadministratie is opgezegd.

TECHNISCHE VERWERKING

mw. M. Günther

DRUK

Drukkerij Stimuka

ADVERTENTIETARIEVEN

Advertentietarieven zijn op aanvraag beschikbaar

De auteursrechten liggen bij de uitgever

ISSN 0167-0883

DE WIL VAN DE KIEZER

PATRICK VAN SCHIE

De kiezer heeft gesproken. Weten wij nu ook wat hij wil? Er zijn veel 'deskundigen' - politicologen, opiniepeilers, journalisten, (oud-)politici - die dat precies lijken te weten. Zij leggen ons uit dat de kiezer op 22 januari na alle onrust van het voorbije jaar stabiliteit zocht. Die kiezer zou zich ook voor een coalitie van CDA en PvdA hebben uitgesproken. Maar een jaar lang is door veelal dezelfde deskundigen betoogd dat de kiezer naar verandering hunkert. Daarom had hij immers op 15 mei vorig jaar, overeenkomstig de wens van Pim Fortuyn, het verstikkende poldermodel overboord gegooid. Als dit laatste waar is, hoe kan het dan dat die kiezer het de twee partijen die de incarnatie van dat model zijn, nu alweer mogelijk maakt samen te gaan regeren?

De deskundigen die ons zo haarfijn weten te vertellen wat de kiezer wil, maken twee fouten. De eerste is dat dé kiezer niet bestaat. Elke kiezer maakt zijn - of haar - eigen individuele afweging, met meer of minder zorgvuldigheid, en daaraan liggen eigen, individuele motieven of gevoelens ten grondslag. In het verlengde hiervan ligt de tweede denkfout. Er zijn ongetwijfeld kiezers die precies weten wat zij met het uitbrengen van hun stem hopen te bereiken. Maar er zijn ook kiezers die dat helemaal niet weten, die er bijvoorbeeld in het stemhokje nog niet uit waren op welk knopje ze nu zouden drukken en toen maar iets hebben ingedrukt onder het mom van 'God zegene de greep'.

Laat ik drie voorbeelden van stellige uitspraken over de wil van de kiezer tegen het licht houden. Als eerste de bewering dat de kiezer duidelijkheid wil. Zo kon vorig jaar het succes van Pim Fortuyn worden verklaard, want Fortuyn zei tenminste waar het op stond. Het groeiende, zij het nu haperende, succes van Marijnissen en de eerdere zegetochten van Bolkestein moesten op dezelfde

manier worden begrepen. Het is een verklaring die op mij persoonlijk in eerste instantie plausibel overkomt, om de eenvoudige reden dat ik zelf graag weet wat voor vlees ik in de kuip heb. Maar het ziet ernaar uit dat een niet onbelangrijk segment van de kiezers helemaal niet houdt van politici die duidelijk aangeven wat zij willen. Een van de constanten bij de Tweede Kamerverkiezingen die de laatste twee decennia in Nederland zijn gehouden, is namelijk de aantrekkingskracht van lijsttrekkers die hun agenda goed verborgen weten te houden. In het verleden waren dat Lubbers met zijn wollige taalgebruik, Van Mierlo met zijn onnavolgbare uitweidingen, Kok met zijn vaderlijke gemeenplaatsen, en Balkenende die in 2002 'opviel' doordat hij zich op de vlakke hield. En ditmaal zijn het Bos, van wie we weinig meer te weten zijn gekomen dan dat hij de aftrekbaarheid van de hypotheekrente op de helling wil zetten en dat hij een electoraal slaatje hoopte te slaan uit de net doorgevoerde verhoging van de ziekenfondspremies, en opnieuw Balkenende, van wie we alleen maar steeds duidelijker te horen kregen dat hij met de VVD wilde regeren naarmate die optie in de opiniepeilingen verder uit zicht raakte; als inhoudelijke kwesties aan de orde werden gesteld lagen de woorden 'we zullen zien' hem in de mond bestorven. Dat dergelijke politici stevast met winst zijn beloond, duidt erop dat tal van kiezers wel houden van de grondmist die zo vaak over dit polderland hangt.

Ten tweede is het nog niet zo lang geleden dat deskundigen ons voorhielden dat de begrippen links en rechts hadden afgedaan. De moderne kiezer zou niet meer in zulke ouderwetse tegenstellingen denken. In de laatste verkiezingscampagne vond echter een polarisatie van de strijd tussen de politieke partijen plaats langs de 'ouderwetse' links-rechts-tegenstelling. Er is veel gespe-

culeerd over het strategische stemgedrag van kiezers, die zouden willen voorkomen dat een linkse partij het voortouw bij de formatie kon nemen of juist wilden beletten dat rechts een meerderheid zou behalen. Ongewis blijft natuurlijk hoeveel kiezers zich daadwerkelijk door zulke overwegingen hebben laten leiden. Maar wel kwam uit de verkiezingsuitslag van 22 januari een volgende hardnekkige constante in de Nederlandse politiek naar voren: het herstel van een klassieke krachtsverhouding tussen linkse en rechtse partijen. Partijen worden dan als links of rechts beschouwd niet alleen volgens hun zelf-indeling maar ook aan de hand van de plaats die kiezers desgevraagd aan partijen op een links-rechtsschaal geven. Even heeft het erop geleken dat de links-rechtsverhoudingen zoek waren, nadat links in 1998 onnatuurlijk groot werd en rechts in 2002 even onnatuurlijk sterk terug sloeg. Nu blijken deze beide polen nog altijd een tamelijk vaste aantrekkingskracht op de kiezers uit te oefenen: de rechtse partijen zijn in de meerderheid en de linkse partijen kunnen op ongeveer 65 Kamerzetels rekenen.

Ten derde wordt nu vrij algemeen verondersteld dat de kiezer zich voor een CDA-PvdA-coalitie heeft uitgesproken. Los van de vraag of deze coalitie het beste voor het land zou zijn - *quod non* - dan wel of zij gezien de verhoudingen in de Tweede Kamer een voor de hand liggende combinatie is - dat is inderdaad het geval -, vergt het heel wat voorstellingsvermogen om te moeten geloven dat de kiezer die geacht werd zich op 22 januari voor links óf rechts uit te spreken, daarmee een keuze voor links én rechts heeft gemaakt. Andere combinaties dan CDA-PvdA worden nu als 'niet-democratisch' terzijde geschoven. Uit opiniepeilingen valt echter op te maken dat er ongeveer evenveel steun is voor een CDA-VVD-plus-coalitie als

voor een CDA-PvdA-coalitie. Wezenlijker is dat de kiezer op 22 januari zijn stem niet aan een coalitie maar aan een partij heeft gegeven, wat zijn motieven ook mogen zijn geweest. Zo werkt het nu eenmaal in ons staatsbestel. Elke regeringscombinatie die op een meerderheid in het parlement kan rekenen geniet democratische legitimatie, of het nu om een van de genoemde coalities of om Paars III gaat. Ook daarmee blijft een constante in de Nederlandse politiek aanwezig: coalitievorming is geen zaak van de kiezers. Dat kan ook moeilijk anders, omdat het proces van geven en nemen waarmee coalities tot stand komen slechts in beslotenheid soepel kan verlopen. Zodra kiezers of partijkaders daar voortdurend een wakend oog op (kunnen) gaan houden, worden partijen gedwongen zich van hun meest inhalige kant te laten zien en verdwijnt de bereidheid om te geven als sneeuw voor de zon.

Hoed u dus voor deskundigen die u vertellen wat dé kiezer wil(de). De maatschappij wordt alsmar pluriformer. Burgers komen voortdurend in allerlei aspecten van het leven, ook bij verkiezingen, zelfstandig tot hun eigen individuele oordeel. Dat al die verschillende wensen en redeneringen in één gemeenschappelijke wil zouden samenvloeien, is onbestaanbaar. Gelukkig leven wij ook niet in een land waar een *volonté générale* à la Rousseau heerst. Dat de wil van de kiezer achter zijn uitgebrachte stem niet valt te doorgronden, is een onduidelijkheid die ik graag voor lief neem. Het is voldoende om te weten wat de kiezer met zijn stemgedrag bewerkstelligt: een nieuwe politieke krachtsverhouding in de Tweede Kamer.

Drs. P.G.C. van Schie is directeur van de Teldersstichting en lid van de kernredactie van Liberaal Reveil.

WETENSCHAP, RATIO EN POLITIEK

DICK THOENES

De politieke besluitvorming in Nederland en in andere westerse landen betreft in steeds grotere mate onderwerpen met een technische of wetenschappelijke achtergrond. Politici en beleidsmakers zijn daarbij geheel afhankelijk van de berichtgeving over resultaten van wetenschappelijk onderzoek en vooral over de interpretatie daarvan. Hierbij doen zich verschillende problemen voor. In de eerste plaats is de wetenschappelijke wereld in haar berichtgeving vaak onvoldoende eenduidig. Verder schiet de interpretatie door de media dikwijls ernstig tekort. In de derde plaats spelen in de politiek veelal niet-rationele argumenten een doorslaggevende rol.

HOE OBJECTIEF IS DE WETENSCHAP?

Binnen elke tak van wetenschap zijn gebieden aan te wijzen waarover alle vakmensen het eens zijn, maar dit betreft meestal onderzoeksresultaten die minstens enige tientallen jaren oud zijn. Op de meer actuele onderzoeksterreinen ligt dat echter heel anders. De discussie is daar nog volop in beweging en wordt voortdurend gevoed door nieuwe onderzoeksresultaten. Ook ontstaan er van tijd tot tijd nieuwe theorieën. Het gevolg is dat er van een algemene opinie in de actuele wetenschap geen sprake kan zijn. Doordat de wetenschap spreekt met een veelheid van stemmen, worden de interpretatie en de communicatie naar de samenleving erg moeilijk.

De wetenschappelijke wereld maakt zich verder nogal eens schuldig aan het niet objectief weergeven van de resultaten van onderzoek. Dat kan verschillende redenen hebben. Het ligt voor de hand om te denken dat de resultaten van onderzoek dat gefinancierd wordt door industriële ondernemingen in principe niet objectief kan

zijn. Dit is mijns inziens verreweg het minst ernstige probleem. Industriële onderzoekers worden meestal betaald om de waarheid zo goed mogelijk te doorgronden. Gebrek aan objectiviteit is veeleer te verwachten bij universitair onderzoek. Dat komt doordat universitaire onderzoekers tegenwoordig steeds meer gedreven worden door de individuele behoefte aan faam. Er is een ware 'ratrace' ontstaan om toch vooral veel en snel te publiceren. De financiering van het onderzoek kan daarvoor afhankelijk zijn. Daardoor wordt zoveel mogelijk aan de weg getimmerd en worden voorlopige resultaten vaak te vroeg gepubliceerd. Dit komt het wetenschappelijk gehalte van publicaties niet ten goede.

Een weinig onderkend gevaar zit in het blindelings geloven in het nut van het 'peer reviewing-systeem'. Dit is het systeem dat voorschrijft dat wetenschappelijke publicaties anoniem worden bekritiseerd door vakgenoten, alvorens ze worden gepubliceerd in wetenschappelijke tijdschriften. De kritiek wordt gerapporteerd aan de schrijvers, die deze al of niet in hun artikelen verwerken. Hoewel er ontegenzeggelijk voordelen zijn aan dit systeem, vooral wat betreft de toetsing van de methodologie en de continuïteit van onderzoek binnen een beperkt vakgebied, is er ook een belangrijk nadeel, dat onvoldoende wordt onderkend. Zelf heb ik dit pas ingezien na jaren betrokken te zijn geweest bij het peer reviewing-systeem. Ik zou dit het gevaar van 'inteelt' willen noemen, waardoor men in de kring van specialisten collectief oogkleppen ontwikkelt en zich daarbij niet zelden wentelt in zelfgenoegzaamheid. Het gevaar daarvan is dat men op den duur niet meer twijfelt aan de paradigma's die ten grondslag liggen aan de ingeburgerde wetenschappelijke methode. Nieuwkomers met originele en controversiële ideeën krijgen daardoor minder kans dan leden van het weten-

schappelijke establishment. Vooral op congressen van specialisten wordt dit gevoel van collectieve voortreffelijkheid versterkt. Dit verschijnsel doet zich in meer of mindere mate voor in allerlei takken van wetenschap. Het interessante is, dat het dikwijls juist wetenschappers van buiten die kringen van specialisten zijn, die uiteindelijk het geloof in de geldende paradigma's doorprikkelen. Dit zijn meestal personen met een bredere wetenschappelijke visie, die niet thuis horen in het gespecialiseerde *peer reviewing*-circuit. De eerste reactie van het wetenschappelijke *establishment* bestaat nogal eens uit het belachelijk maken van deze 'dissidenten'. Uiteindelijk krijgen deze dikwijls toch gelijk.

Peer reviewing wordt ook toegepast bij beoordeling van subsidie-aanvragen voor het onderzoek dat gefinancierd wordt door NWO (Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek). Dit is het zogenaamde het 'tweede geldstroom-onderzoek', dat een aanzienlijk deel uitmaakt van het universitaire onderzoek. Hoewel deze beoordelingen als regel zorgvuldig worden uitgevoerd, is hier ook het gevaar van 'inteeft' aanwezig. De consequenties zijn hier echter veel groter dan bij de beoordeling van publicaties voor tijdschriften.

Een belangrijk deel van het wetenschappelijk onderzoek vindt plaats in overheidsinstellingen, waarvan sommige een duidelijke missie hebben (zoals het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, RIVM, het Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut, KNMI, het Energieonderzoek Centrum Nederland, ECN, KEMA, enzovoorts). Deze kunnen opdrachten van de overheid uitvoeren en adviezen aan de regering geven. Hieraan kleven in principe wel twee bezwaren, die vaak niet voldoende worden onderkend: de overheid kan te eenzijdig worden voorgelicht, waarbij opvattingen van bepaalde wetenschappelijke stromingen onderbelicht blijven en er kan een ongewenste terugkoppeling ontstaan tussen politiek en wetenschap, doordat deze door de overheid wordt gefinancierd.

Maar ook in de universiteiten zijn wetenschappers voor de financiering van hun onderzoek in veel gevallen afhankelijk van overheidssubsidies. Deze worden toegekend door overheidsdiensten die vallen onder ministeries, die op hun beurt weer door politici worden bestuurd. Het feit dat de politiek een invloed heeft op de

richting van wetenschappelijk onderzoek houdt mijns inziens het gevaar in dat het wetenschappelijk bedrijf niet voldoende kritisch is en op den duur gaat dienen om de reeds ingenomen standpunten van de politici te onderbouwen.

We zien dit vooral bij 'maatschappelijk relevant' onderzoek. Hierbij doet zich ook nog een apart interpretatieprobleem voor. Dit soort onderzoek is vrijwel altijd 'multidisciplinair', dat wil zeggen dat onderzoeksresultaten uit verschillende vakgebieden moeten worden gecombineerd, terwijl er op het geïntegreerde wetenschapsgebied geen erkende deskundigen zijn. Daardoor zijn er nogal eens verschillende interpretaties mogelijk, wat soms leidt tot scherpe polarisatie van meningen.

Soms wordt de noodzaak van inbreng van deskundigen uit bepaalde vakgebieden over het hoofd gezien. Later kunnen deze de voorlopige conclusies geheel op hun kop zetten. Helaas vinden vele onvoldoende gefundeerde conclusies snel hun weg naar de media. Dit geldt in sterke mate voor onderzoek naar milieubelasting, klimaatverandering en gezondheid. Het gevolg is dat allerlei twijfelachtige opvattingen op deze gebieden via de media snel wijd verbreid worden.

DE WETENSCHAP EN DE MEDIA

De weg van de wetenschap naar de politiek gaat voor een belangrijk deel via de media, want de media bepalen voor een belangrijk deel de publieke opinie.

Uit de krant kan je de indruk krijgen dat wij in Nederland een geweldig respect hebben voor de wetenschap. Men beseft echter vaak te weinig hoe controversieel 'de wetenschap' is. Hoe vaak lezen wij niet in de krant: 'Uit recent wetenschappelijk onderzoek is gebleken dat...', waarna een conclusie volgt. Deze wordt al gauw algemeen voor waar aangenomen. Zo'n conclusie is echter meestal erg voorlopig of geldt alleen onder zeer bepaalde omstandigheden. Verder staat er meestal niet bij of de conclusie betrekking heeft op een gevonden *oorzakelijk verband* dan wel op een *empirische correlatie*. In het laatste geval kan later blijken dat de gevonden correlatie niet significant of zelfs toevallig was en het gevolg van een te klein aantal metingen. Andere onderzoeken op hetzelfde gebied waaruit andere conclusies volgen halen de krant lang niet altijd.

Van de resultaten van wetenschappelijk onderzoek komt maar een klein deel onder de ogen van de media, die daarvan weer een klein deel bespreken. Het is onvermijdelijk dat zij daarbij een selectie toepassen. Bovendien hebben de media niet altijd voldoende deskundigheid om een en ander goed te interpreteren. Weliswaar hebben steeds meer kranten goede wetenschapsjournalisten, maar deze kunnen onmogelijk de gehele wetenschap overzien. Bovendien hebben ze, merkwaardig genoeg, vaak betrekkelijk weinig invloed op de algemene opinie en op de politiek.

Wij zien dus dat er op de weg van de wetenschap naar de politiek nogal wat obstakels zijn. Allereerst zendt 'de wetenschap' een veelheid van onduidelijke en dubbelzinnige signalen uit, maar deze worden dan weer verder gezeefd en vervormd door de media. Wat uiteindelijk bij de politici terechtkomt, heeft soms weinig meer te maken met de werkelijke stand van de wetenschap.

DE RATIO IN DE OPENBARE DISCUSSIE

Men zou verwachten dat in een hoog ontwikkelde democratie de besluitvorming allereerst gebaseerd wordt op rationele gronden. In het ideale geval zou men bij een te nemen politieke beslissing de voor- en nadelen van een bepaald voorstel op objectieve manier tegen elkaar moeten afwegen. In veel gevallen zijn zulke voor- en nadelen goed kwantificeerbaar. Wetenschappelijke gegevens kunnen hierbij een belangrijke bron van informatie zijn. Wanneer men vindt dat de voordelen van een bepaald voorstel voldoende opwegen tegen de nadelen, kan men een besluit nemen om het voorstel over te nemen en een daarop gebaseerde maatregel in te voeren. Dit heeft twee pluspunten: het is voor iedereen duidelijk wat de voordelen zijn, terwijl men ook de eventuele nadelen goed op een rijtje heeft staan. Men kan dan aanvullende maatregelen nemen om nadelige gevolgen daarvan te beperken.

In feite gebeurt dit echter zelden. De besluitvorming in de politiek wordt meer gebaseerd op de openbare discussie zoals die wordt gevoerd en weergegeven in de media. Deze is vaak verre van rationeel. Verschillende partijen hebben meestal al bij voorbaat hetzij voor, hetzij tegen het voorstel gekozen. Er ontstaat zo vanaf het begin een vrij scherpe polarisatie. De ene partij volstaat dikwijls met het hameren op één opvallend voordeel en

negeert de nadelen, terwijl de andere partij alleen aandacht vraagt voor de nadelen. Daarbij wordt er nogal eens met morele normen geschermd, die altijd kwalitatief zijn en waaraan meestal geen prijskaartje hangt. De voorstemmers gaan er dan van uit dat hun voorstel in principe goed is. In het geval dat zij in de meerderheid zijn, ontstaat de situatie dat hun standpunt als 'goed' wordt gezien, en dat van de oppositie als 'slecht'. Op den duur gaat de meerderheid zichzelf als 'goed' en de oppositie als 'slecht' beschouwen.

In veel gevallen worden wel degelijk resultaten van wetenschappelijk onderzoek gebruikt in de discussie. Maar dan zie je toch dat opinies soms zwaarder wegen dan feiten. Opinies behoeven niet op feiten gebaseerd te zijn, terwijl feiten vaak worden gezien als opinies van lieden die verborgen motieven hebben. Wij zien dan ook nogal eens dat de politieke discussie over werkelijk belangrijke maatschappelijke aangelegenheden voor een groot deel gaat over volstrekt onwezenlijke zaken, waar de ratio ver te zoeken is.

POLITIEKE CORRECTHEID EN POLITIEKE MODE

Sinds de laatste drie decennia is het begrip 'politieke correctheid' in zwang gekomen. Het interessante is dat dit oorspronkelijk een positieve connotatie had, terwijl het tegenwoordig ook in een uitgesproken negatieve connotatie wordt gebruikt.

Er was een tijd, vooral in de jaren zeventig, dat politieke correctheid haast als een soort ideaal werd beschouwd. Een bepaald politiek standpunt dat ooit door een meerderheid was ingenomen was op den duur gemeengoed geworden. Men behoorde daar niet meer aan te twijfelen. Hoewel men dit niet graag hoorde, was er een opvallende overeenkomst met de situatie in de communistische landen uit die tijd. Het verschil was alleen dat het officiële standpunt daar door de staat werd verkondigd, terwijl de burgers in stilte daartegen protesteerden. In het Westen was de situatie in feite ernstiger: het 'officieel' aanvaarde standpunt was vrijwillig gekozen en de censuur was ook vrijwillig. Zo was er in steeds meer gevallen sprake van een 'politieke mode', die de regels voorschreef waarover niet meer gesproken 'mocht' worden. Deed iemand dit

toch, dan werd hij in brede kringen doodgezwegen.

Niet iedereen is zich hiervan voldoende bewust. Toch zijn er belangrijke voorbeelden te noemen van politieke besluiten die voornamelijk waren gebaseerd op wat in die periode 'politek correct' werd gevonden. Ik noem enkele voorbeelden: de afschaffing van de kleuterscholen, de fusies van scholen van voortgezet onderwijs, de universitaire bestuurs hervorming van 1971. Dit waren allemaal maatregelen tegen beter weten in. Op meer technisch gebied: de beperking van de ammoniakemissie door de veeteelt, het omzetten van productieve landbouwgrond in wildernis, de tolpoorten en de kilometerheffing, de hogesnelheidslijn door het 'hart van Holland', de politiek ten aanzien van het vermeende broeikas effect, de subsidie van windmolens, de invoering van fictieve 'groene stroom'. De eventuele schade die door ammoniak wordt veroorzaakt, beperkt zich tot een zekere aantasting van een klein aantal natuurgebieden, de kosten van de ammoniakreductie zijn voor de veeteelt catastrofaal. Wegen de nadelen hier op tegen de voordelen? Het omzetten van landbouwgrond in wildernis is leuk voor sommige natuurliefhebbers, maar hebben we aan het prijskaartje gedacht? De tolpoorten en de kilometerheffing waren beide gebaseerd op de aantoonbaar onjuiste veronderstelling dat de fileproblemen konden worden opgelost door het autorijden duurder te maken. De hogesnelheidslijn door het hart van Holland was op geen enkele manier economisch te verantwoorden. Het broeikas effect lijkt dreigend voor wie de cijfers niet kent. In feite gaat het hier om een hypothese gebaseerd op een groot aantal onzekere en soms onwaarschijnlijke veronderstellingen. De financiële consequenties reiken echter zeer ver. Elektrische stroom die wordt opgewekt door windmolens is vele malen duurder dan stroom op basis van brandstoffen en de nadelen zijn aanzienlijk. Het milieuvoordeel (beperking van een mogelijke temperatuurstijging vanwege minder CO₂-uitstoot) is volledig verwaarloosbaar. Het verbranden van biomassa is duurder en veroorzaakt meer CO₂-uitstoot (per opgewekte kWh) dan het verbranden van gas of olie. Het hele idee van 'groene stroom' verliest daardoor zijn betekenis. Het zou overigens logischer zijn om de elektriciteit opgewekt op basis van traditionele brandstoffen (en biomassa) 'groen' te noemen, omdat de vrijkomende CO₂ de plantengroei

bevordert. Wanneer men van dergelijke politieke controverses de voor- en nadelen rationeel en kwantitatief had afgewogen, zouden er waarschijnlijk heel andere beslissingen zijn genomen.

POLITIEKE BESLUITVORMING

Politieke besluitvorming is in Nederland (en elders) een buitengewoon ingewikkeld proces en daardoor vrij ondoorzichtig voor de burger. Er bestaat een aantal gebruiken en werkwijzen die de openheid en rationaliteit van de politieke besluitvorming ernstig in de weg staat.

Wanneer een bepaald voorstel in de Tweede Kamer komt, vindt er in het algemeen geen goede weging plaats van voor- en nadelen. Meestal wordt een voorstel maar door één lid van elke fractie (de 'woordvoerder' betreffende dat onderwerp) grondig bestudeerd. Na brainstorming in fractiecommissies vindt overleg plaats in de betreffende kamercommissie tussen de woordvoerders van de verschillende fracties. Deze vergaderingen zijn in principe wel openbaar, maar ze maken geen deel uit van een werkelijke publieke discussie. De woordvoerder van een bepaalde fractie komt tot een conclusie die dan in veel gevallen door zijn gehele fractie wordt overgenomen. Als er over een belangrijk voorstel in de Kamer een beslissing wordt genomen, kan het gebeuren dat deze wordt bepaald door de standpunten van slechts enkele kamerleden. En deze kunnen hun standpunt gebaseerd hebben op irrationele overwegingen, op eenzijdig geloof in de 'goedheid' van het betreffende voorstel of op overwegingen van politieke correctheid. Het gevolg daarvan is dan dat de discussie in de Tweede Kamer dikwijls overheerst wordt door irrationele overwegingen en dat zakelijke argumenten niet serieus worden genomen.

Het belangrijkste bezwaar is dat een openbare discussie, waarbij alle voor- en nadelen in beschouwing worden genomen, nergens plaatsvindt. Het algemene publiek wordt zo buiten een wezenlijke discussie gehouden.

WETENSCHAP, RATIO EN POLITIEK

Veel wetenschappers klagen terecht over de onvoldoende inbreng van de resultaten van wetenschappelijk onderzoek bij de politieke besluitvorming. Dit wordt

allereerst veroorzaakt door de gebrekkige berichtgeving over onderzoeksresultaten en door onvolledige of onjuiste interpretatie daarvan. Ik meen echter dat het gebrek aan rationaliteit in de publieke en politieke discussies het werkelijke achterliggende probleem is. Zolang dit gebrek aan rationaliteit in het denken zo wijd verspreid is, is er weinig hoop dat de effectiviteit van een weten-

schappelijke inbreng in de politiek kan worden verbeterd. Het is niet eenvoudig hier iets aan te doen. We kunnen slechts hopen dat er langzamerhand een zekere bewustwording op dit gebied plaatsvindt.

Prof.dr.ir. D.Thoenes is emeritus hoogleraar chemische technologie aan de Technische Universiteit Eindhoven.

TOPOPLEIDINGEN IN HET MASTERPROGRAMMA (TOPMASTER)

SANNE DIJKSTRA

Onlangs bracht de commissie ‘Reneman’ een rapport uit over nieuw te vormen topopleidingen in het mastersysteem; zogenaamde topmasteropleidingen. In dit artikel worden vraagtekens gezet bij het nut en noodzaak van dergelijke opleidingen: een wetenschappelijke opleiding hoort immers altijd een topopleiding te zijn. De auteur betoogt dat de aandacht voor topmasters het makken van het Nederlandse democratisch/egalitaire universitaire systeem blootlegt: er is terecht vrees voor verlies aan kwaliteit van de Nederlandse academicus tengevolge van het huidige systeem met ongeremde instroom en gefixeerde studieduur dat kunstmatig hoge rendementcijfers boven kwaliteit van kennis en vaardigheden stelt. Topmasters zijn hiervoor echter niet de oplossing.

INLEIDING

Tijdens de behandeling van het voorstel voor het invoeren van een ‘bachelor-masterstructuur’ in het Nederlandse Hoger Onderwijs heeft de regering toegezegd een werkgroep in te stellen die onderzoek verricht en adviseert over de wenselijke positionering van topmasters en over de condities en randvoorwaarden waaraan die moeten voldoen. De werkgroep moest bestaan uit deskundigen, studenten, beroepsgroepvertegenwoordigers en vertegenwoordigers van de onderwijsinstellingen. De commissie ‘Reneman’ (naar de naam van de voorzitter) bracht kortgeleden haar rapport uit.¹

Slechts een zeer gering deel van het rapport gaat over de in te stellen (internationale) topopleidingen, terwijl de commissie nauwelijks aandacht besteedt aan de financiering van de topopleidingen. Er wordt relatief veel aandacht besteed aan de differentiatie in masterprogram-

ma’s aan de universiteiten. Ik heb de indruk dat de analyse van de commissie te veel uitgaat van de status quo van de toelating tot onderwijs en vervolg van de opleiding aan de Nederlandse universiteiten. Er ontbreekt een analyse van het universitaire systeem en hoe dat (internationaal) kan excelleren. Zo’n analyse zou wenselijk geweest zijn. Ik heb de indruk dat de overheid weinig met het rapport kan doen.

HET INTERNATIONALE UNIVERSITAIRE LANDSCHAP

Een universiteit is een instelling voor het ontwikkelen en uitvoeren van en rapporteren over wetenschappelijk onderzoek teneinde nieuwe kennis en methoden te ontwikkelen en die in verzorging van wetenschappelijk onderwijs aan studenten aan te reiken.

Hoewel op elke categorisering van universiteiten kritiek mogelijk is deel ik ze in twee categorieën in: de meritocratisch/elitaire instellingen en de democratisch/egalitaire instellingen.

Meritocratisch/elitaire universiteiten zijn universiteiten die de volgende eigenschappen bezitten. Aan de instelling zijn die hoogleraren en andere leden van de wetenschappelijke staf verbonden die internationaal gezien de beste wetenschappelijke prestaties leveren. Ze worden op basis van hun prestatie door de instelling geworven met de mogelijkheid van onderhandeling over hun inkomen en over de financiering van de faciliteiten voor onderzoek. Die instellingen die dat kunnen hebben een omvangrijk en toenemend eigen kapitaal (in fondsen of (Engels) ‘endowments’). Ze werven na selectie de beste studenten en vragen van hen een kostendekkend collegegeld. De studenten solliciteren naar een opleidingsplaats en proberen na toelating een sponsor voor de betaling van het

collegegeld te vinden. Mocht de student niet in staat zijn het collegegeld op te brengen, dan is er voor een deel van de groep studenten een beurs ('scholarship') mogelijk. Dergelijke instellingen zijn begonnen uit particuliere bijdragen en ontvangen steeds weer nieuwe particuliere bijdragen (van alumni, uit legaten en opbrengst van het kapitaal). Daarnaast zijn er regelmatig inkomsten uit publieke en private middelen voor het uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek. Nederland heeft dit type instelling niet.

Democratisch/egalitaire universiteiten worden volledig door een overheid uit belastinggeld bekostigd volgens voor ieder gelijkelijk geldende regels. De overheid kan de rijksoverheid zijn, zoals in Nederland, of een provinciale overheid samen met de rijksoverheid, zoals in de Bondsrepubliek Duitsland of alleen een provinciale overheid zoals in de Verenigde Staten. De wetenschappelijke staf wordt gesalarieerd door toepassing van salarisschalen, die voor alle universiteiten dezelfde zijn. Voor het onderzoek krijgen alle hetzelfde bedrag volgens een of andere verdeelformule toegekend. Het systeem is egalitair. De beste hoogleraar aan universiteit A geniet hetzelfde schaalinkomen als de beste aan universiteit B.

De categorisering zegt niet dat het wetenschappelijk werk van de democratisch/egalitaire instellingen minder goed is dan dat van de eerste groep. Gesteund door hun besturen zal de wetenschappelijke staf van alle democratisch/egalitaire instellingen proberen hun onderzoek tot dat van de internationale 'elite' te laten behoren. Het uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek wordt altijd gedaan door gemotiveerde, ambitieuze personen. Is die ambitie er niet dan wordt iemand geen wetenschappelijk onderzoeker. Wetenschappers willen graag hun kennis delen met degenen die tot de internationale elite van onderzoekers behoren en zullen hun artikelen over hun onderzoek bij de beste wetenschappelijke tijdschriften indienen. Dat zijn de tijdschriften met een *review*-systeem en met een hoge tot zeer hoge verwerpingsratio van de ingediende artikelen. De omstandigheden waaronder deze prestaties geleverd dienen te worden zijn in de tweede categorie soms minder gunstig dan in de eerste categorie. De instellingen van de tweede categorie excelleren zelden op alle domeinen van wetenschap.

De Nederlandse universiteiten vallen in de categorie democratisch/egalitaire instellingen. Voor wat betreft het

wetenschappelijk onderzoek heeft het Nederlandse systeem, dat internationaal gezien goed produceert, als eigenschap dat elke universiteit een aantal wetenschappers heeft die internationaal excelleren. Ze zitten verspreid over de universiteiten en faculteiten. Er is nauwelijks concentratie van vele excellerende experts op een domein binnen één en dezelfde instelling. Of een wetenschapper leidend is op het vakgebied en internationale erkenning geniet kan worden afgeleid door het toepassen van een criteriumscore op het aantal citaties in een citatie index of aan de 'Web of Science Records'. Haalt iemand in de laatste bijvoorbeeld meer dan vijfhonderd citaties in tien jaar dan mag aangenomen worden dat deze persoon leidend op het vakgebied is. Er zijn overigens meer variabelen met daarop vast te stellen criteria, zoals het aantal artikelen in wetenschappelijke tijdschriften met 'peer review', het aantal promoties en de kwaliteit van de dissertaties, het aantal octrooien, het aantal binnengehaalde subsidies voor wetenschappelijk onderzoek en andere, die de kwaliteit van de wetenschapper mede aanduiden. Vanzelfsprekend weet een universiteit welke personen wetenschappelijk excelleren en zullen de bestuurders van een universiteit als een dergelijk iemand dreigt 'weggekocht' te worden, binnen hun mogelijkheden meer inkomen en faciliteiten aan de betrokkene bieden. Deze situaties komen echter niet veel voor en de mogelijkheden tot differentiatie in beloning en faciliteiten tussen collega's zijn gering. Het valt op dat er weinig mobiliteit is, omdat personen pas na verloop van tijd blijken te excelleren en er vele redenen voor iemand kunnen zijn om in een bepaalde plaats te blijven. Voor zover ik kan nagaan is het aantal wetenschappers dat Nederland verlaten heeft betrekkelijk gering. Binnen Nederland is wel sprake van enige mobiliteit. De regel echter is en blijft dat elke universiteit zijn excellerende wetenschappers wil behouden. Sommige Colleges van Bestuur doen daarbij serieuze pogingen om expertise op een bepaald domein te concentreren, de vorming van onderzoek instituten te stimuleren en daarvoor middelen te reserveren.

Het Nederlandse democratisch/egalitaire systeem heeft verder de eigenschap dat de toelating tot het wetenschappelijk onderwijs voor de studenten gemakkelijk is en in de loop van de jaren door besluiten van de Tweede Kamer steeds verder is vergemakkelijkt. Het

einddiploma van het Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs (VWO) is een garantie voor toelating. Er wordt niet naar de kwaliteit van de prestatie in het voortgezet onderwijs gevraagd. Het centraal schriftelijk eindexamen is niet alleen doorslaggevend, zodat de VWO-diploma's op grond van verschillende niet vergelijkbare metingen tot stand komen. Studenten met een diploma Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs (HAVO) kunnen met een propedeuse-diploma van het Hoger Beroeps Onderwijs (HBO) naar de universiteit doorstromen of met een afgerond HBO-diploma toegelaten worden. Er is geen selectie, maar werving door reclame, met als gevolg dat alle universiteiten en alle studierichtingen in Nederland goed, middelmatig en slecht presterende studenten hebben. De verdeling is overigens per faculteit sterk verschillend, samenhangend met de moeilijkheidsgraad van de studies. Sommige faculteiten hebben hun curriculum aan de kwaliteit van de studenten moeten aanpassen, omdat faculteitsbesturen, opleidingsdirecteuren of Colleges van Bestuur het slaagpercentage van de propedeuse te laag vonden. Dit gebeurt ondanks de regel dat de propedeuse selecterend dient te zijn. Anderen hebben de omvang van het curriculum moeten aanpassen, omdat bleek dat de duur van de periode waarin studiefinanciering beschikbaar is anders te kort was om het programma af te ronden. Niet de inhoud van het wetenschapsgebied bepaalt in dergelijke gevallen het curriculum, maar de intellectuele kwaliteit van de student. Dit is geheel een uitwerking van het 'expeditiemodel' in het hoger onderwijs zoals geschetst door Van Schie in geschrift 81 van de Teldersstichting.²

Het democratisch/egalitaire systeem kan zorg doen ontstaan over de kwaliteit van de opleidingen, over de continuïteit van de specialistische kennis en de uitbreiding ervan, over het aantal studenten dat voldoende is opgeleid om zelfstandig wetenschappelijk werk te kunnen doen en over onvoldoende uitdaging van de programma's voor de 'excellente' studenten. Die zorg begint bij de overheid door te dringen. Raakt onze kenniseconomie achterop?

Bij wet is in 2002 voor de Nederlandse universiteiten beslist dat er drie diploma's kunnen worden uitgereikt: een 'bachelor's' diploma, een 'master's' diploma en een doctor's diploma. Ik had gehoopt op een Nederlandstali-

ge terminologie. Omdat de eerste twee diploma's ook door HBO instellingen kunnen worden uitgereikt zal net als in het Angelsaksische taalgebied de waarde van het diploma bepaald gaan worden door de instelling waar het behaald is. Het spreekt voor zich dat in andere Europese landen (België, Duitsland) verzet is gerezen tegen de invoering van deze termen, omdat niet duidelijk is wat de waarde van het diploma is.

In het geschetste klimaat van (a) zorg over de kwaliteit van het wetenschappelijk niveau van de Nederlandse universiteiten, (b) de grote verschillen in talent en prestatie door ongeremde studenteninstroom met daarbij (c) het probleem van de onduidelijke status van de verspreide diploma's, ontstaat gemakkelijk de roep om een topmasteropleiding. Zoals te verwachten valt in het egalitaire systeem willen alle Nederlandse universiteiten onmiddellijk dergelijke opleidingen hebben. En zoals ook te verwachten viel moeten er eerst regels komen en mag de financiering van de studie ervoor niet voor rekening van de studenten komen, zo hebben de sociaal- en christen-democraten in de Tweede Kamer der Staten-Generaal duidelijk gemaakt.

Waar gaat het om bij de inhoud van de topmasteropleiding? Volgens het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen biedt de mastersopleiding meer ruimte voor inhoudelijke en onderwijskundige differentiatie voor excellente studenten. 'Dit kan er op termijn toe leiden dat er in bepaalde vakgebieden internationaal geprofileerde topopleidingen komen, zonder overigens afbreuk te doen aan een hoog kwaliteitsniveau in de breedte. Dit is gewenst om de positie van de Nederlandse universiteiten op de internationale onderwijsmarkt te versterken. De verwachting is dat de werving van excellente studenten in verschillende vakgebieden in de toekomst competitiever wordt. Bovendien zal van de aanwezigheid van een aantal topopleidingen een positieve uitstraling kunnen uitgaan op het bredere opleidingsaanbod'.³ Even verder in de nota worden de topopleidingen topmasteropleidingen genoemd en zo is de term topmaster dan tot stand gekomen.

Zonder in te gaan op de vraag wie de excellente studenten zijn en op de problemen die zij in het huidige systeem tegenkomen waardoor ze kennelijk niet kunnen excelleren, kon het niet uitblijven dat bij het noemen van

topopleidingen er regels voor topopleidingen moeten komen (zie de tekst van de motie aan het begin van dit artikel).

Uit het rapport van de commissie Reneman blijkt dat de huidige situatie van het wetenschappelijk onderwijs in Nederland het uitgangspunt is. De toelating tot de universiteiten moet blijven zoals het is. De duur van de studies blijft gefixeerd. Met geen woord wordt gerept over de samenhang tussen het talent van de student en de duur van de studie. Ook niet over de vervelende gevolgen, die onze studenten in het buitenland hebben ervaren toen bleek dat de duur van hun studie te kort werd gevonden om in een promotietraject geaccepteerd te worden. Voordat in het rapport op topopleidingen wordt ingegaan, worden drie typen master's trajecten onderscheiden: domeinmasters, professioneelgerichte masters en onderzoeksmasters. Er zou daaraan gekoppeld een passende titulatuur gehanteerd moeten worden. Het rapport geeft een toelichting op de indeling.

- (1) De domeinmaster: een programma dat aansluit op de vraag naar 'academisch geschoolden met een oriëntatie op een bepaald domein, zonder dat van een typische professioneelgerichte of onderzoekspecialisatie gesproken kan worden. Het domein waar de master zich op richt zou maatschappelijk/thematisch of disciplinair ingebed moeten zijn. Te denken valt aan algemene disciplinaire domeinen als recht, economie en specifieke domeinen binnen de geesteswetenschappen, maar ook thematische domeinen als milieuwetenschap, Europastudies en dergelijke. De student wordt 'nadrukkelijk wetenschappelijk gevormd'[aanhalingstekens door mij, SD].⁴
- (2) De professioneelgerichte master: een programma dat aansluit op de vraag naar academisch geschoolde professionals, zoals ingenieurs, leraren, advocaten, artsen, tandartsen, psychotherapeuten, accountants, etc. Ook hier staat de wetenschappelijke vorming - om het onderscheid met de professionele HBO-master helder te houden - voorop.
- (3) De onderzoeksmaster: een programma dat aansluit op de vraag naar wetenschappelijke onderzoekers in tal van disciplines (inclusief interdisciplinaire en multidisciplinaire gebieden) en dat voorbereidt op een PhD (*Doctor of Philosophy*) in die disciplines.

KRITIEK OP DE INDELING

Voor de drie categorieën zou gelden dat de student wetenschappelijk gevormd wordt, voor de eerste categorie zelfs 'nadrukkelijk' wetenschappelijk gevormd. Ik versta onder wetenschappelijke vorming een opleiding tot een niveau dat de student in staat is zelfstandig wetenschappelijke kennis en methoden te ontwikkelen en deze toe te passen. Verder versta ik daaronder dat de student in staat is publicaties op het eigen domein in internationale wetenschappelijke tijdschriften te kunnen begrijpen en zelf te kunnen produceren. En dat deze activiteiten plaatsvinden op een gebied van de internationaal erkende geesteswetenschappen, de empirische wetenschappen en de toepassingen daarvan of op een gebied van de formele wetenschappen. Ik kan uit het rapport niet opmaken waarom bijvoorbeeld Europastudies een wetenschappelijke studie is. Gaat het daarbij om economie, om geschiedenis, om geologie? Het wordt niet duidelijk gemaakt. Een tweede probleem is het gebruik van de term professioneel. Alle wetenschappelijke opleidingen leiden mijns inziens op voor een beroep. Dat geldt ook voor de personen die een promotietraject volgen. Het ontwikkelen van nieuwe kennis en methoden is een beroep dat iemand gedurende zijn gehele arbeidzame leven kan uitoefenen. Soms gaat het om een groep van beroepen die met een bepaalde vooropleiding kunnen worden beoefend, bijvoorbeeld met een 'masters' getuigschrift Nederlandse Taal en Letterkunde kun je een beroep uitoefenen in de uitgeverij, als journalist, als bibliothecaris, et cetera. In sommige gevallen is het beroep in de wet gespecificeerd en wel in die gevallen, waarin de handelingen van de beroepsbeoefenaar een groot afbreukrisico inhouden voor de individuele persoon (bijvoorbeeld in de geneeskunde). Voor de technische studies zoals vliegtuigbouwkunde en chemische technologie, waar eveneens een groot afbreukrisico een rol speelt zijn geen nadere wettelijke eisen ingevuld.

Het echte probleem met de indeling is het gebrek aan omschrijving van het wetenschappelijk niveau. Dat dient geldend te zijn voor alle opleidingen aan de Nederlandse universiteiten. Dat niveau mag je niet opofferen aan betaalbaarheid, drempelloze instroom, 'rendement' van de studie of het uitoefenen van beroepen met minder of geen afbreukrisico. Het doel van een wetenschappelijke

studie is het zelfstandig kunnen ontwikkelen van kennis en methoden op een domein en het kunnen toepassen van die kennis. Dat dient mijns inziens voor alle wetenschappelijke studies te gelden en door gekwalificeerde visitatiecommissies te worden getoetst.

De commissie heeft moeite met de gemaakte indeling en gaat kennelijk uit van verschillende niveau's van wetenschappelijkheid, getuige de volgende tekst uit het rapport. 'Gezien de voorgestelde indeling in typen masters is de voorbereiding op het promotietraject door middel van een onderzoekmaster de meest logische en meest efficiënte. Echter, in de context van flexibele opleidingstrajecten en de huidige relatief beperkte belangstelling van Nederlandse afgestudeerden voor PhD-trajecten, zou de werkgroep het betreuren als de PhD-opleiding slechts toegankelijk zou zijn op basis van een onderzoekmaster. De werkgroep kan zich zeer goed voorstellen dat de instellingen in algemene zin aangeven aan welke (extra) voorwaarden afgestudeerden van domeinmasters of professiegerichte masters moeten voldoen om te kunnen instromen in een bepaald PhD-traject'.⁵

Tot slot gaat de commissie in op de topopleidingen. 'Topmasteropleidingen zijn opleidingen die in staat zijn én de potentieel beste studenten (uit Nederland en daarbuiten) aan te trekken én topkwaliteit af te leveren aan de (Europese) arbeidsmarkt. Deze verwachting (of eis) is ingegeven door het belang dat de werkgroep hecht aan de positie van het Nederlandse hogeronderwijsstelsel in concurrentie met deze stelsels in andere landen. Die internationale concurrentie verplicht de instellingen serieus werk te maken van topkwaliteit. Dit impliceert dat een grote hoeveelheid topmasters niet geloofwaardig zal zijn en dat instellingen daarom kritisch om moeten gaan met het afficheren van topopleidingen en voorbereid moeten zijn op een kritische beoordeling van de (top)kwaliteit. Serieus omgaan met topkwaliteit betekent dat het Nationaal Accreditatie Orgaan een belangrijke rol krijgt te vervullen. In dit opzicht pleit de werkgroep dan ook voor internationale accreditatie van (top)opleidingen: een topopleiding moet de toets van een kritische internationale vergelijking kunnen doorstaan'.⁶

Wanneer is sprake van een topopleiding? De commissie zegt o.a. het volgende: 'Toponderzoekmasteropleidingen zijn nauw gelieerd aan

onderzoeksgroepen die - gedurende een relatief lange periode - een internationaal erkende positie innemen in hun vakgebied'.⁷ 'Toponderzoek is echter nog geen garantie voor toponderwijs. Daarom dient een toponderzoekmaster ook een zichtbare meerwaarde te hebben ten aanzien van het onderwijs(proces). Dit kan bijvoorbeeld blijken uit uitstekende studiebegeleiding, een aanbod van speciale topcursussen (bij voorkeur internationaal georiënteerd) en/of hoge(re) normen voor een afsluitende meesterproef. De meerwaarde heeft ook betrekking op de kwaliteit van de studenten: door middel van (zelf)selectie moet duidelijk zijn dat deze studenten tot de top van hun generatie (nationaal en internationaal) behoren, zowel in intellectuele zin als in termen van motivatie'.⁸

Waarom moet dit allemaal gezegd worden? Gaat het allemaal zo middelmatig op de Nederlandse universiteiten? Een wetenschappelijke opleiding kan mijns inziens niet anders dan een topopleiding zijn. En als dat aan de Nederlandse universiteiten niet het geval is, is er iets mis met die universiteiten. Als je de ministeriële nota en daarna het rapport leest krijg je de indruk dat de huidige wetenschappelijke opleidingen weinig perspectief bieden voor de excellente studenten. Ik betwijfel dat. Er vindt in het rapport geen beschrijving van de analyse van de huidige opleidingen plaats en wat daaraan zoal mis is. De eerste vraag is wie die excellente studenten zijn en hoe dat vast te stellen? Er wordt niet op ingegaan in het rapport. Zijn deze studenten in alle domeinen van wetenschappelijk werk te vinden? Gaat het deze studenten alleen maar om wetenschappelijk onderzoek in de empirische wetenschappen of om ontwikkeling van nieuwe formele begrippen (wiskunde, informatica) of om (technisch) ontwerpen? Als je vast kunt stellen wie de excellente studenten zijn, hoe krijg je er dan genoeg bij elkaar? Het is duidelijk dat de commissie aan wetenschappelijk onderzoek denkt om te kunnen excelleren. Op welke domeinen? Het wordt niet duidelijk. Maar wetenschappelijk onderzoek kan toch niet het enige zijn om te excelleren? Ontwerpen binnen de domeinen van civiele techniek, werktuigbouw, vliegtuigbouw wordt nergens genoemd. Andere domeinen, bijvoorbeeld filosofie, linguïstiek krijgen toch ook instroom van excellente studenten? Nieuwe operatiemethoden in de geneeskunde

ontwerpen, het komt niet aan de orde. Ik krijg de indruk dat de commissie eigenlijk niet gelukkig is met de term topmaster.

Het voorstel voor topmasteropleidingen voor excellente studenten vormt het probleem. Waarom is dit voorstel nodig? Is er vrees voor verlies aan kwaliteit van de Nederlandse academicus tengevolge van het egalitaire systeem met ongeremde instroom, gefixeerde studieduur en afgedwongen hoge rendementcijfers boven kwaliteit van de kennis en vaardigheden? Ik krijg de indruk dat daar het probleem ligt.

Er is een grote spreiding in de hoeveelheid intelligentie, zowel algemene als specifieke, van de studenten aan de Nederlandse universiteiten. Het niveau van abstractie van de kennis verschilt per domein waardoor de moeilijkheidsgraad van de studieprogramma's verschilt. De keuze van studierichting hangt in zekere mate samen met de schatting van de student over eigen kunnen, hoewel de interesse voor een vakgebied doorslaggevend is als er voldoende talent is om het programma te volgen. De voorlichting aan de studenten over de zwaarte van het programma is van belang. Voor alle excellente studenten bieden de huidige programma's mogelijkheden om aan hun trekken te komen. Excellente studenten hebben als ze dat willen veel mogelijkheden om te promoveren of te leren ontwerpen. Nederland heeft bijvoorbeeld promotieplaatsen in CERN (Europese Organisatie voor Nucleair Onderzoek) en Nederlandse ingenieurs werken als vliegtuigbouwers bij Airbus. Mijn veronderstelling is dat de wetenschappelijke traditie van de Nederlandse universiteiten binnen alle domeinen er voor zorgt dat excellente studenten goed aan bod komen. De zorg is dat er thans zo weinig studenten voor de exacte vakken kiezen en in sommige domeinen nauwelijks interesse voor de promotie is. De zorg is niet dat de excellente studenten niet aan hun trekken kunnen komen. Zou het huidige systeem de excellente studenten remmen in hun ontplooiing?

Er zouden 'internationaal geprofileerde topopleidingen' moeten komen, ook voor buitenlandse studenten toegankelijk. Maar waarom zouden studenten naar Nederland moeten komen als zij elders in de wereld dezelfde opleiding kunnen krijgen? Echt excellente studenten willen studeren aan een meritocratisch/elitaire instelling met een Engelstalig programma en die is hier niet te vinden

Ik acht een topmasteropleiding niet wenselijk en niet nodig. In de eerste plaats op grond van de doelstelling van de universiteit. Deze doelstelling houdt in dat alle studenten op hetzelfde wetenschappelijk niveau worden opgeleid. Daar is geen variatie in mogelijk. De wetenschappelijke kennis zal steeds geactualiseerd moeten worden door het lezen van de recente wetenschappelijke artikelen op het domein, het volgen van nascholing en het bijwonen van congressen. De universiteiten dienen er op toe te zien dat de internationale eisen van wetenschappelijkheid van de opleiding worden gehanteerd. Aan die kennis dient de staf bij te dragen.

In de tweede plaats acht ik de topmaster niet nodig omdat de universiteiten in hun studieprogramma's elk willekeurig studietraject ter keuze aan de studenten kunnen aanbieden, al vanaf hun eerste jaar. Enkele mogelijkheden ter illustratie. De universiteiten moeten in de bachelor's fase en kunnen in de master's fase studieonderdelen opnemen, die als ondersteunend voor promotie-onderzoek worden aangemerkt. Studenten die graag willen promoveren, en dat zijn dikwijls excellente studenten, kunnen die vakken in de master's fase kiezen. Faculteiten kunnen aan sommige studieonderdelen een 'topstatus' toekennen. Het behalen van die onderdelen vraagt veel talent en veel inspanning. De faculteit kan ze aanbieden in een 'honours' programma. De studenten kunnen zelf bepalen of de moeilijkheidsgraad van dat programma voor hen te hoog is. Om het programma te kunnen volgen is geen selectie nodig. Het niet behalen van een eerste onderdeel kan al een selectie criterium zijn. Ook kunnen faculteiten studenten interesseren om zich te specialiseren voor een deeldomein waarvoor de universiteit een onderzoeksinstituut heeft. Ze kunnen de studenten daarvoor een vergoeding geven. Het is van belang in gedachte te houden dat de eerste jaren van het promotietraject, de assistent in opleiding ook onderwijs dient te volgen. Omdat de groepen per universiteit soms klein zijn wordt dat dikwijls door de huidige onderzoekscholen georganiseerd, waardoor grotere groepen studenten ontstaan. Voor dat onderwijs kunnen uiteraard ook buitenlandse promovendi worden uitgenodigd.

Om al deze redenen vind ik een topmasteropleiding niet nodig. De universiteiten hebben alle mogelijkheden om binnen het huidige stelsel willekeurige opleidingen te

programmeren en zijn in alle opzichten in staat die te programmeren. Dat die opleidingen ook nog door een nationaal accreditatie orgaan op de internationale deugdelijkheid bekeken moeten worden houdt in dat de vrijheid van inrichting van onderwijs nu ook voor het wetenschappelijk onderwijs voorbij is. Het zou wel eens remmend kunnen werken. Pas na jaren kun je beoordelen wat het effect van een opleiding is. Wat ik wel nodig vind is het loslaten van de rigide duur van de programma's gekoppeld aan een rigide systeem van studiefinanciering. Wat ik verder nodig acht is het loslaten van een hoog rendementpercentage als blijk van de 'kwaliteit' van het onderwijs.

De commissie Reneman gaat nauwelijks in op de financiering van topopleidingen. Er blijkt eerder dat de commissie zich zorgen maakt of er voldoende instroom zal zijn. Een 'topbeurzen' stelsel zou een prikkel voor studenten kunnen zijn. Het aanmerken van een studieprogramma voor excellente studenten voor gedifferentieerde collegegeld-heffing zou inderdaad wel eens averechts kunnen werken. Excellente studenten dienen alle kansen te krijgen zich intellectueel en creatief te ontplooiën. Het lijkt me meer stimulerend om ze daarvoor te belonen dan door een hoger collegegeld te vragen. Ze geven de universiteit nauwelijks werk. In ieder geval veel minder dan de groep die na twee jaar de propedeuse nog niet gehaald heeft en sommige tentamens wel vijf keer doet om uiteindelijk van de vermoeide docent toch maar een magere voldoende te krijgen. De ongeremde instroom en de voortdurende neiging van vele volksvertegenwoordigers

de 'zwakke student' te beschermen heeft vele negatieve effecten, die niet of nauwelijks in het parlement bespreekbaar zijn.

Dr. S. Dijkstra is hoogleraar Onderwijskunde aan de Universiteit Twente. Zijn belangstelling ligt op het gebied van denken en leren en in relatie daarmee de vormgeving van het onderwijs. In het verlengde daarvan ligt zijn interesse op het aspect van kwaliteit van het resultaat van het onderwijs en hoe dat te beoordelen.

NOTEN

- 1 Werkgroep topmasters, 'Over de top'. Duidelijkheid door differentiatie. Advies werkgroep topmasters, Enschede/Maastricht, 2002.
- 2 Zie voor een beschrijving van dit model P.G.C. van Schie (red.), *Keur van Kennis. Opinions over hoogwaardig hoger onderwijs*. Geschrift 81. Prof. mr. B. M. Teldersstichting, Den Haag, 1994, pp. 64 ev.
- 3 Ministerie van OCenW, Naar een open hoger onderwijs. Invoering van een bachelor-masterstructuur in het Nederlandse hoger onderwijs, Den Haag, 2000, p. 7. Kamerstukken II, 2000-2001, 27496, nr. 1, p. 8. <http://www.minocw.nl/onderwijs/ho/nota2/index.html>
- 4 Werkgroep topmasters, 'Over de top', p. 10
- 5 Ibidem, pp. 17-18.
- 6 Ibidem, p. 15.
- 7 Ibidem, p. 16.
- 8 Ibidem, p. 17.

ZELFMOORDTERREUR: UITING VAN PERSOONLIJKE FRUSTRATIES GELEGITIMEERD DOOR FUNDAMENTALISTISCHE RETORIEK

HANS VAN DE BREEVAART

Der Sklavenaufstand in der Moral beginnt damit, dass das Ressentiment selbst schöpferisch wird und Werthe gebiert: das Ressentiment solcher Wesen, denen die eigentliche Reaktion, die der That versagt ist, die sich nur durch eine imaginäre Rache schadlos halten. Friedrich Nietzsche, Zur Genealogie der Moral (1887).

Zelfmoordterrorisme heeft niet zozeer te maken heeft met de (Amerikaanse) buitenlandse politiek, zoals veel critici beweren, maar is eerder te wijten aan falende integratie van individuen in de moderne samenleving. Mensen die zich lenen voor terroristische activiteiten worden gedreven door persoonlijke frustraties. Ze legitimeren hun daden door middel van een retoriek die zich bedient van absolute tegenstellingen waarbij 'de Ander' vernietigd dient te worden in naam van God, YHWH, Allah of welk verheven ideaal dan ook. De aldus verkregen heldenstatus dient als substituut voor de maatschappelijke positie die zij zich in dit leven niet wisten te verwerven. Levensverhalen van bekende terroristen als Mohammed Atta en Timothy McVeigh wijzen volgens de auteur duidelijk in die richting.

INLEIDING

Sinds de aanslagen op het WTC nu meer dan een jaar geleden is er veelvuldig gezocht naar verklaringen voor het verschijnsel zelfmoordterrorisme. Terwijl sommigen de daders simpelweg voor gek verklaarden en verder niet

geïnteresseerd leken in de achtergronden van hun acties, waren er anderen (en niet de minsten ¹) die de uitleg van terroristen zelf als maatgevend beschouwden. Terwijl de eersten de acties scherp veroordeelden, probeerden laatstgenoemden die te begrijpen. Beide benaderingen hebben hun recht. Alleen dient een radicale afwijzing van elke vorm van terrorisme mijns inziens gepaard te gaan met een grondiger analyse van de achtergronden dan tot nu toe geboden is. Pas dan kan er gedacht worden aan een mogelijke oplossing voor het probleem.

Pogingen het terrorisme met wortel en tak uit te roeien (om in de termen van president Bush te spreken) zullen veel energie en mensenlevens vergen. Echter, dat zij de agressie jegens de Verenigde Staten of het Westen zouden voeden, valt te betwijfelen. De Amerikaanse buitenlandse politiek kan in ieder geval niet als oorzaak van terreur worden aangemerkt, zo heeft Barry Rubin onlangs overtuigend gesteld; die was namelijk zeker niet anti-Arabisch. Volgens Rubin wordt de agressie van Arabieren vooral gevoed door een retoriek van leiders die de aandacht van hun eigen falen proberen af te leiden door Amerikanen de schuld van alle problemen te geven.² De oorlog tegen het terrorisme zal daaraan niets veranderen. Angst voor negatieve beeldvorming heeft meer met een door linkse intellectuelen gepropageerd schuldbesef te maken, dan met de realiteit. Het is bovendien een schuldbesef dat we ons laten aanpraten door de retoriek die door de terroristen zelf gebezigd wordt.

Zoals ik zal proberen aan te tonen is de retoriek van de terreur grotendeels een rationalisatie van gedrag dat

voortkomt uit individuele frustraties.³ Terrorisme is naar mijn inzicht rancune gemaskeerd door verwijten en 'verheven' idealen. Die verwijten gelden 'de Ander' die van alles de schuld krijgt. De verheven idealen gelden 'Ons' die bij onze voornemens gehinderd worden door 'de Ander'. Een dergelijke logica is niet gericht op het oplossen van bestaande problemen; integendeel, politieke compromissen worden veelal bewust gefrustreerd door acties die gebaseerd zijn op een retoriek van absolute tegenstellingen. Daarmee rijst de vraag naar de eigenlijke drijfveren van terrorisme. Ik zal me daarbij richten op zogenaamde zelfmoordterreur. Sociologisch onderzoek wijst daarbij in de richting van een persoonlijke problematiek die zich ontladend in extreem gewelddadig gedrag. Op basis van deze redenering zal ik besluiten met enkele algemene conclusies die zich kritisch verhouden tot de veelgehoorde oproep tot schuldbesef en boete voor het kwaad dat de Verenigde Staten of de Westerlingen in de wereld zouden hebben aangericht.

DE RETORIEK VAN DE TERREUR: ABSOLUTE TEGENSTELLINGEN

Wat ook de zaak is waarvoor terroristen zeggen te strijden, de overeenkomsten voor wat betreft hun stijl van argumenteren zijn opvallend. Hun retoriek is extreem polariserend en absoluut. Het is 'Wij' tegenover 'Hen'. Er is geen sprake van enige nuance. 'Zij' zijn de oorzaak van alle kwaad, terwijl 'Wij' een rechtvaardige oorlog voeren tegen de overheerser. En als belichaming van het absolute 'Kwaad' of de 'Duivel' dient de tegenstander ook totaal te worden vernietigd. Het veroorzaken van zoveel mogelijk slachtoffers onder de vijand is niet immoreel; integendeel, het is een morele plicht, meer nog: de wil van 'God', 'YHWH' of 'Allah'.

De retoriek die zich van dergelijke terminologieën en strategieën bedient, is fundamentalistisch van karakter. De tegenstellingen die hier gecreëerd worden zijn absoluut. Men denkt slechts in termen van groepen; uitzonderingen bestaan niet. De retoriek legitimeert gewelddadig optreden tegen misstanden van de moderne maatschappij. De Tilburgse godsdienstwetenschapper Herman Beck vatte deze karakteristieken onlangs als volgt samen: fundamentalisme is autoritair en anti-individualistisch, haar waarheidsaanspraken metafysisch van karakter. Haar aan-

hangers zijn vaak uiterst intolerant en, voorzover de moderne samenleving niet aan haar eigen criteria voldoet, reactionair.⁴

Het maken van vele duizenden burgerslachtoffers is daarbij zonder meer gerechtvaardigd. Daarmee komen we op een belangrijk punt dat terrorisme onderscheidt van andere vormen van geweld: een onderscheid tussen burger en militair wordt niet gemaakt.

Welke verheven idealen ook worden aangevoerd om terrorisme te rechtvaardigen, het lijkt hier eerder om aansporingen tot simpele wraakacties te gaan. Pogingen de tegenstander via propaganda te overtuigen van het eigen gelijk of langs diplomatieke weg te streven naar terugtrekking uit de gebieden die voor gelovigen heilig zijn, worden niet (meer) ondernomen. Men streeft ook niet naar een compromis. Zoals men vaak ziet bij terroristische bewegingen (de situatie in Israël/Palestina is daarvan een duidelijk voorbeeld), neemt men met een vergelijk geen genoegen. Politici die daartoe ooit pogingen ondernamen (denk aan Anwar Sadat, Yitshak Rabin en Yasser Arafat) werden gezien als verraders. En mocht er al een compromis gesloten worden, dan is dat geen reden de aanslagen stop te zetten. Integendeel, ze lijken eerder te worden uitgevoerd om het vredesproces te frustreren.

GEEN NOODZAKELIJK VERBAND TUSSEN FUNDAMENTALISTISCHE RETORIEK EN TERREUR

Ging het hier alleen maar om retoriek, dan was het probleem niet zo heel erg groot. Het zou ook onjuist zijn om te denken in termen van een gigantische 'clash of civilizations'. De retoriek van 'Wij-tegenover-Hen' vindt weliswaar veel aanhangers, zowel onder Arabieren en moslims, als Amerikanen en Israëliërs, maar slechts enkelen laten zich er ook daadwerkelijk toe verleiden om zelfmoordaanslagen te plegen. Velen waren er, juist onder Arabieren, die uiterst kritisch stonden tegenover de Amerikaanse politiek met betrekking tot het Israëlisch-Palestijnse conflict, maar niettemin twijfelden aan de oprechtheid van bin Laden toen hij deze affaire aanvoerde als legitimatie voor de aanslagen van de 11e september.⁵

Dat deel echter dat zich wel degelijk voegt naar de retoriek van hun leidslieden en niet terugschrikt voor terreuraanslagen, meent zich ondergeschikt te maken aan een

verheven doel. Net als iedereen probeerden zij hun identiteit te ontlenen aan 'de goede zaak'. Net als vele anderen hechtten zij daarbij geloof aan de extremistische opvattingen van enkele intellectuelen. Kennelijk leent het fundamentalistische karakter van een dergelijke retoriek zich gemakkelijk voor het legitimeren van terroristische activiteiten.⁶ Maar wat onderscheidt hen van al die anderen die zich niet laten verleiden tot dergelijke vormen van extreem geweld? Zijn er, meer in het algemeen, enkele kenmerken te noemen die specifiek zijn voor deze groep van mensen?

Als verklaring voor zelfmoordterrorisme wordt de retoriek van 'Wij-tegenover-Hen' dan ook veelal te serieus genomen, terwijl het voor een goede beoordeling ervan belangrijk is juist de diepere drijfveren van terroristen te achterhalen. Wat maakt politieke argumenten die voor de betrokken intellectuelen niet noodzakelijkerwijs ter zake doen, geloofwaardig voor bepaalde mensen en zelfs waard om zich voor op te offeren? Die retoriek levert een mooi verhaal voor hun gewelddadig gedrag, maar wat maakt de gewone man vatbaar om zelfmoord te plegen? En daarmee komen we op de vraag naar de pathologie van terroristen die vol overgave de dood tegemoet gaan met de bedoeling zoveel mogelijk slachtoffers te maken en schade aan te richten.

Voor het oog gewone mensen worden gedreven om, bij hun volle verstand, de meest gruwelijke misdaden te plegen. Voor een verklaring voor dit probleem moeten we ons mijns inziens veel meer bezig houden met de persoonlijke omstandigheden van de betrokkenen.

ACHTERGRONDEN VAN TERREUR: PERSOONLIJKE FRUSTRATIES

Ik wil me niet alleen beperken tot Arabische terroristen, maar ook kijken naar die van Amerikaanse origine. En in plaats van een kwantitatieve benadering, wil ik een meer beschrijvende en kwalitatieve weg kiezen om antwoorden te vinden op het gestelde probleem. Bijvoorbeeld: te stellen dat het in alle gevallen gaat om vrijgezelle mannen uit de maatschappelijke onderklasse, is statistisch gezien onmogelijk; ook vrouwen plegen terroristische aanslagen, sommige mannen hadden een vriendin of waren getrouwd en velen waren afkomstig uit de gegoede grootstedelijke middenklasse.⁷ Op basis van dergelijke gegevens

denk ik dan ook dat we ons niet moeten beperken tot dit soort oppervlakkige gegevens, maar op een dieper niveau moeten gaan kijken. Ik heb dan ook gekozen voor mensen waarvan relatief veel gegevens over hun persoonlijke levensgeschiedenis voorhanden zijn.

Volgens de Franse socioloog Emile Durkheim was er een verband tussen zelfmoord en sociale omgevingsfactoren.⁸ In alle gevallen was er volgens hem sprake van 'anomie'.⁹ Deze term zou kort kunnen worden omschreven als een situatie waarin een individu zich buiten de sociale orde voelt staan. Pogingen een gerespecteerd lid te worden van een maatschappij zijn mislukt, en men neemt de toevlucht tot radicale oplossingen om dit tekort te compenseren. Zelfmoord is daarbij een veelgebruikt middel. Wanneer die daad echter gepaard gaat met zeer gewelddadig gedrag, zoals in het geval van zelfmoordaanslagen, speelt er nog iets anders mee. In navolging van Nietzsche zouden we kunnen zeggen dat hier sprake is van diepgewortelde 'rancune'.¹⁰ Die ontstaat, zo hebben neuro-psychologen vastgesteld, wanneer negatieve emoties lange tijd niet op gepaste wijze zijn geuit, maar in plaats daarvan verdrongen werden. De daad krijgt dan het karakter van een wraakactie op een wereld die op één of andere wijze (en de eerdergenoemde retoriek kan daarbij een belangrijke rol spelen) tot vijand is verklaard.¹¹ De manier waarop betrokkenen sociaal functioneren is ernstig verstoord. Men meet zich vervolgens de rol van slachtoffer aan of identificeert zich volledig met anderen die te lijden hebben. Dergelijke individuen zijn zelfs bereid het eigen leven op te offeren voor die anderen in een poging de tegenstander op vitale punten te treffen. Nietzsche achtte dit een typische uiting van, wat hij noemde, de 'slavenmoraal': het gevoel zelf slachtoffer te zijn wordt gecompenseerd door gewelddadig gedrag tegen een imaginaire vijand. De vraag is nu in hoeverre we deze elementen (anomie en rancune) kunnen traceren in de levensverhalen van de eerdergenoemde terroristen.

Van twee terroristen, Mohammed Atta en Timothy McVeigh, is relatief veel bekend. De eerste wordt algemeen gezien als leidende figuur onder de 11 september-terroristen, terwijl de laatste het brein was achter de aanslag in Oklahoma City op 19 april 1995. Over de anderen is veel minder bekend. Wat we echter van laatstgenoemden weten via de media, zal gebruikt worden als

aanvulling op het beeld dat we van de hoofdrolspelers proberen te schetsen.¹²

MOHAMMED ATTA¹³

Atta was deels een rechtgeaarde zoon van de Arabische middenklasse. Goed opgeleid werd hij naar Europa en de Verenigde Staten gestuurd om daar verder te studeren. Materiële zorgen kende hij niet; de familie in Egypte maakte regelmatig geld naar hem over. Daardoor had hij ook alle gelegenheid zich volledig aan zijn studie bouwkunde te wijden. Zijn vader verwachtte veel van hem.

Hoewel aanvankelijk vol ambitie aan zijn studie begonnen, vielen de resultaten al snel tegen. Op zijn 33^e had hij nog altijd geen diploma behaald. Het leven in een nieuwe omgeving bleek vol verleiding te zijn. Samen met zijn Libanese vriend Ziad Jarrah was hij vaak in bars te vinden en werd hij regelmatig met vrouwen gezien. Atta zelf was niettemin vastbesloten eens te trouwen met een vrouw die hij voor zichzelf had uitgezocht in zijn geboorteland.

Jarrah nam het duidelijk niet al te nauw met de traditioneel-christelijke leefregels uit het milieu waarin hij was opgegroeid. Van Atta werd gezegd dat hij de islamitische spijswetten serieus nam, terwijl anderen hem daarentegen regelmatig in bars zagen voor een stevige borrel. Merkwaardig is ook de brief die in de bagage van Atta gevonden werd. Anders dan we gewend zijn van goede moslims, begint die niet met het aanroepen van Allah en de Profeet. Atta noemt Allah en vervolgens zichzelf en zijn familie. Ook vraagt hij Allah om vergeving. Maar voor wat? Voor het feit dat hij een misdaad begaat? Of voor het feit dat hij tot nu toe niet aan de gestelde verwachtingspatronen had kunnen voldoen? Dat laatste ligt voor de hand wanneer we Atta's daad begrijpen als uiting van gevoelens van anomie. 'De tijd van verspilling en plezier is over,' zo gaat hij verder in zijn brief. Vraagt Atta hier om vergeving voor een leven vol uitspattingen? Of is het toch voor het feit dat hij zich tot deze daad genoodzaakt voelt omdat hij niet anders kon vanwege zijn eigen falen op andere punten? Het laatste is geloofwaardiger wanneer we ervan uitgaan dat Atta's daad op zichzelf al als een vorm van boetedoening gezien zou kunnen worden. Gedreven door rancune kan hij niet ontkomen aan zijn lot, ook al weet hij dat Allah zijn zelfmoord niet zal goedkeuren.¹⁴

TIMOTHY MCVEIGH EN TERRY NICHOLS¹⁵

Hoge verwachtingspatronen waren ook niet waar Timothy McVeigh en zijn vriend Terry Nichols aan konden voldoen. Beiden afkomstig uit de lagere middenklasse, leken ze aanvankelijk zeer ambitieuze en veelbelovende leerlingen. Nichols was zelfs de eerste uit zijn milieu die naar de universiteit kon om verder te studeren. Maar door de scheiding van hun beider ouders kwam er van een goede opleiding niet zoveel terecht. Werken voor het eigen levensonderhoud was vanaf dat moment belangrijker.

In 1988 ontmoetten ze elkaar toen zij zich aanmeldden voor het leger. McVeigh was toen 22, Nichols 35 jaar oud. Terwijl de eerste nog geen relatie was begonnen, had de laatste al enkele scheidingen achter de rug. Nichols kreeg spoedig verlof, omdat hij na één van die scheidingen de zorg over zijn zoon kreeg toegewezen. McVeigh zou uitgroeien tot een uitzonderlijk goede soldaat; aan de Golfoorlog zou hij enkele onderscheidingen overhouden, waarvan één voor buitengewone moed. Maar was het inderdaad moed of eerder doodsverachting? Wat McVeigh betreft zijn er ook getuigen die zeggen dat hij zich vooral onderscheidde door zijn agressiviteit en wreedheid. Berucht werd hij onder zijn medesoldaten voor de wijze waarop hij vijandelijke slachtoffers verminkte. Hij moest er door zijn makkers ook met geweld van worden weerhouden een bloedbad onder Irakezen aan te richten toen van hogerhand orders werden gegeven tot een staakt-het-vuren. Terwijl McVeigh terugkeerde uit de Golf, had zijn vriend alweer de volgende scheiding achter de rug. Nadat zijn zoon vervolgens ook nog eens zelfmoord pleegde, gaf Nichols er de brui aan.

Zowel Nichols als McVeigh raakten in de ban van de Branch Davidians onder leiding van David Koresh, die hun religieuze centrum bij Waco in Texas hadden. Toen daar volgens de Amerikaanse autoriteiten sprake was van grootschalig wapenbezit en misbruik van kinderen door religieuze leiders, moest er worden ingegrepen. De overheid zag zich genoodzaakt in te grijpen en belegerde de *compound* waar de Davidians zich hadden verschanst. Samen met Nichols maakte McVeigh plannen zich aan te sluiten bij de belegerden. Voor zij echter richting Texas vertrokken bereikte hen het nieuws dat de hele *compound* in de lucht was gevlogen en tachtig mensen de dood

hadden gevonden.¹⁶ Terwijl hier volgens de regering sprake was van een collectieve zelfmoordpoging, dachten Nichols en McVeigh daar bepaald anders over. De laatsten waren er heilig van overtuigd dat het einde van de Davidians het resultaat was van een doelbewuste poging van regeringstroepen de groep te elimineren.

Vanaf dat moment moet een begin zijn gemaakt met de plannen voor een grootscheepse wraakactie op de Amerikaanse overheid. En precies twee jaar na het einde van de Davidians pleegden zij hun bomaanslag op het federale overheidsgebouw in Oklahoma City. Daarbij vielen 168 doden, tot de aanslagen van de 11^e september het hoogste aantal slachtoffers van terrorisme in de VS. Maar vanwaar die haat tegen de Amerikaanse overheid? Net als Nichols was McVeigh gewoon soldaat geweest in het Amerikaanse leger. Voorheen was hij een 'Christian Identity'-aanhanger geweest. Pas na de Golfoorlog ontwikkelde zijn politiek bewustzijn en kreeg hij sympathie voor de Branch Davidians toen zij openlijk in conflict kwamen met federale troepen. Dit alles maakt het aannemelijk dat McVeigh, samen met Nichols, de gelegenheid te baat nam en een gewelddadige uitweg vond voor opgekropte frustraties over een leven dat zich niet in de richting ontwikkelde had die zij zich aanvankelijk hadden voorgesteld.

Nichols kreeg levenslang, McVeigh de doodstraf. De laatste bleef er tot het einde van overtuigd dat hij gedaan had wat hij moest doen. En hoewel zijn advocaten er alles aan deden te voorkomen dat hij op de stoel zou eindigen, leek McVeigh het juist een eer te vinden te sterven voor het 'hoge doel' dat hij zich gesteld had. Hij was alleen teleurgesteld dat zijn daad niet tot een algehele opstand van de Amerikaanse bevolking tegen de overheid en een steeds verder verrottende samenleving had geleid.

CONCLUSIES

Het feit dat zowel Atta als McVeigh heel goed wisten waar zij mee bezig waren toen zij de aanslagen voorbereidden, en zij niet bang leken om te sterven voor de goede zaak zou ons kunnen verleiden tot de gedachte dat de betrokkenen gezond waren en zeker niet gek. Beiden hadden de potentie om maatschappelijk gezien succesvol te zijn. Beiden waren ambitieus en beschikten gezien hun laatste actie over groot organisatorisch talent. En toch leek het hen zinvoller hun leven te offeren.

Alweer, terwijl de afkeer van die 'vermaledijde' Amerikanen wijdverbreid is in het Midden-Oosten, zijn er nauwelijks mensen te vinden die zich lenen voor een dergelijke actie. Er zijn daar ook nauwelijks Arabieren die de aanslagen van de 11^e september goedkeuren. Wel zijn ze er in Hamburg waar Atta samen met zijn vriend Jarrah lange tijd verbleef. Daar is hij een held. Maar ook in de Verenigde Staten zelf is er kritiek, zoals de voorbeelden van Nichols en McVeigh wel duidelijk hebben gemaakt.

In de gevallen dat we over uitspraken van degenen die de aanslagen pleegden of mensen uit hun directe omgeving kunnen beschikken, wordt er steeds weer aangegeven dat zij opkwamen voor mensen die door de vijand vernederd werden, in hun eer geschonden, of stelselmatig het slachtoffer waren geworden van geweld.

De voorbeelden van Atta en McVeigh (en dat van Osama bin Laden zou er aan kunnen worden toegevoegd) laten echter zien dat zij, min of meer willekeurig, een politiek issue zochten dat gewelddadig gedrag zou kunnen rechtvaardigen als ware het een legitieme wraakactie. Atta kritiseerde de situatie in Egypte, terwijl hij er in werkelijkheid alleen via zijn vader contact mee had. De actie van McVeigh was bedoeld als vergelding voor de dood van leden van een religieuze groepering waarmee hij tot dan toe geen banden onderhouden had.

Deze mensen gingen zich echter dermate nauw betrokken voelen bij het lot van anderen dat zij zelfs hun leven gaven om de eer te redden van de groep, het volk, de natie waarmee zij zich identificeerden. Zij zagen het als een eer de slachtoffers van de door hen gehate vijand te wreken. De daad is echter meer symbolisch dan dat ze werkelijk politiek effect heeft. Het geeft de betrokkenen het gevoel een held te zijn die een grote zaak dient. Dege- ne die dus vooral profiteert van de actie is de pleger van de aanslag zelf. Hij of zij verleent zichzelf, uiteraard gesteund door een grotere groep en haar geestelijke leidslieden, een belangrijke status. Terwijl de betrokkenen in het alledaagse leven geen rol van betekenis (meer) spelen en niet aan de gestelde verwachtingspatronen kunnen voldoen, krijgt hun leven nieuwe zin in het licht van een metafysische strijd tussen 'Goed' en 'Kwaad', de machten van het 'Licht' en die van de 'Duisternis', tussen 'God' of 'Allah' en 'Satan'. Of zoals de Amerikaanse godsdienstsocioloog Mark Juergensmeyer het samenvat: 'These cosmic

wars impart a sense of importance and destiny to men who find the modern world to be stifling, chaotic, and dangerously out of control. The imagined wars identify the enemy, the imputed source of their personal and political failures; they exonerate these would-be soldiers from any responsibility for failures by casting them as victims; they give them a sense of their own potential for power; and they arm them with the moral justification, the social support, and the military equipment to engage in the battle both figuratively and literally. It is an incendiary combination, one that has led to horrendous acts.¹⁷

De conclusie dat terrorisme primair wordt ingegeven door persoonlijke frustraties en rancune is echter minder geruststellend dan ze misschien lijkt. We hoeven ons misschien minder zorgen te maken over de internationale politiek als oorzaak van terrorisme. Maar daar staat tegenover dat de oorzaak wel eens dichterbij huis gezocht zou moeten worden. De voorbeelden die we gegeven hebben duiden namelijk op een stagnerende integratie van minderheden en mensen die zich minderwaardig voelen als voedingsbodem voor extreem gewelddadig gedrag.

In haar laatste jaarverslag maakte ook de Binnenlandse Veiligheidsdienst gewag van dergelijke achtergronden als verklaring voor groeiend radicalisme: Niet alleen in Europa, maar ook in Nederland is gebleken 'dat sommige jongeren, die hier zijn opgegroeid en niet zelden in een identiteitscrisis verkeren, ontvankelijk zijn voor rekrutering ten behoeve van de gewapende islamitische strijd'.¹⁸ En aangezien de AIVD uitdrukkelijk stelt dat het haar niet gaat om de islam in het algemeen, getuigt het van een ontstellende naïviteit om, met de Leidse islamoloog P.S. van Koningsveld, te stellen dat hier slechts een vijandbeeld gecreëerd wordt om de grootte van het veiligheidsbudget voor de komende jaren veilig te stellen.¹⁹

Antropologisch onderzoek wijst uit dat onder Marokkaanse jongens de neiging tot gewelddadigheid aanzienlijk is. Schuldig aan de situatie zijn de familieleden, zo stelt één van de auteurs, Frank van Gemert, in een vraaggesprek: 'zij leggen hun zoons niets in de weg en voeden ze op als prinsjes, zonder hen verder veel te bieden te hebben (...) Bij kritiek op hun gedrag gaan meteen de stekels op: de buitenwereld is de kwaaië pier. Zij hebben niks gedaan, de ander heeft het altijd gedaan'.²⁰ De

'joden' zijn van alles de schuld. Voor moslims die zich achtergesteld voelen in Nederland, is dat de categorie waarmee zij autochtonen gewoon zijn aan te duiden. Op zoek naar zin in hun leven zijn dergelijke jongeren vatbaar voor de ronselpraktijken van al-Qaeda, waarvoor de AIVD sinds de dood van twee Marokkaanse jongens in de Indiase deelstaat Kashmir waarschuwt.

Natuurlijk moeten we er voor waken niet paranoïde te worden in onze omgang met religieuze of etnische minderheden. Het heeft echter geen zin te ontkennen dat er wel degelijk problemen zijn. Het is zaak de intellectuele centra, zoals scholen, kerken en moskees, goed in de gaten te houden. En ook al hebben we er als natie of als individu niet direct schuld aan, de verantwoordelijkheid onszelf en de samenleving tegen dergelijke acties te beschermen is er niet minder om.

Drs. H. van de Breevaart studeerde geschiedenis en godsdienstwetenschappen aan de Universiteit Leiden. Momenteel werkt hij aan de afronding van een proefschrift over religieuze polemiek in na-oorlogs Nederland.

NOTEN

- 1 Bolkestein kritiseert in dat verband intellectuelen als Karen Armstrong, Susan Sontag, Edward Saïd en Cornel West, zie zijn vorig jaar gehouden Telderslezing 'Verzweigt de massacultuur de liberale democratie?', *Telderslezing winter 2001-2002*, Den Haag, Teldersstichting, 28 februari 2002, pp. 5-7. Benjamin Barber, de schrijver van *Jihad vs McWorld* die hier te lande nogal wat aandacht kreeg, past eveneens in dit rijtje; zie: *De Groene Amsterdammer* 15 december 2001 en 4 mei 2002. En tenslotte moet hier ook Noam Chomsky genoemd worden; zie zijn artikel 'De lessen van 11 september', *Vrij Nederland* 7 september 2002.
- 2 B. Rubin, 'The Real Roots of Arab Anti-Americanism,' *Foreign Affairs* 81, 2002, nr. 6, pp. 73-85. Rubin is directeur van het Global Research in International Affairs Center en redacteur van de *Middle East Review of International Affairs*.
- 3 Zie voor een vergelijkbare stelling met betrekking tot islamitisch fundamentalisme in het algemeen: Stefan van Wersch, 'Islamitisch fundamentalisme? Over de werking van het islamitisch slachtoffercomplex,

- samenzweringstheorieën en fundamentalisme', *Internationale Spectator*, 52, 2002, nr. 2, pp. 67-75.
- 4 H. Beck, 'Islam, islamitisch fundamentalisme en terrorisme', *Civis Mundi*, 41, 2002, nr. 4, pp. 201-202.
 - 5 P. Belluck, 'A Nation Challenged: American Muslims Caught in the Middle, with Disdain for bin Laden and Criticism for the US', *The New York Times*, 13 oktober 2001 en Amr Hamzawy, 'Arab Intellectuals, Usama bin Laden and the West', *ISIM Newsletter* 9, januari 2002, p. 10.
 - 6 M. Juergensmeyer, *The New Cold War. Religious Nationalism Confronts the Secular State*. Berkeley, 1993 en M. Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God. The Global Rise of Religious Violence*. Berkeley, 2000.
 - 7 J. Wilgoren, 'After the Attacks: The Hijackers. A Terrorist Profile Emerges That Confounds the Experts', *The New York Times*, 15 september 2001 en J. Lelyveld, 'All Suicide Bombers Are Not Alike', *The New York Times*, 28 oktober 2001.
 - 8 E. Durkheim, *Suicide. Etude de sociologie*. Félix Alcan, 1897. Zie ook H. Saghieh, 'On Suicide, Martyrdom and the Quest for Individuality', *ISIM Newsletter*, 10 juli 2002, p.9.
 - 9 Durkheim onderscheidde daarnaast ook egoïstische en altruïstische vormen van suicide. Beide zijn echter eerder te beschouwen als varianten van wat hij noemde anomische suicide.
 - 10 F. Nietzsche, *Zur Genealogie der Moral. Eine Streitschrift*. Leipzig, 1887. Zie ook N. Kermani, 'A Dynamite of the Spirit. Why Nietzsche, not the Koran, is the Key to Understanding the Suicide Bombers', *Times Literary Supplement*, 29 maart 2002, pp. 13-15.
 - 11 R.F. Baumeister, *Evil. Inside Human Violence and Cruelty*. New York, 1997; E. van Winkle, 'The Toxic Mind: the Biology of Mental Illness and Violence', *Medical Hypotheses*, 55, 2000, nr. 4, pp. 356-368 en J.M. Post, 'The Mind of the Terrorist: Individual and Group Psychology of Terrorist Behavior,' Testimony Prepared for Subcommittee on Emerging Threats and Capabilities, US Senate Armed Services Committee, 15 november 2001.
 - 12 Tenzij anders aangegeven zijn gegevens ontleend aan Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God*.
 - 13 Ik heb me bij deze beschrijving voornamelijk gebaseerd op S. Erlanger, 'An Unobtrusive Man's Odyssey: Polite Student to Suicide Hijacker', *The New York Times*, 15 september 2001; M. Frei, 'Bin Laden's Middle Class Killers', *BBC News* 22 September 2001 en J. Yardley, 'A Portrait of the Terrorist: From Shy Child to Single-Minded Killer', *The New York Times* 10 oktober 2001.
 - 14 Vergelijkbare vragen stelt ook R. Fiske, "What Muslim Would Write: 'The Time of Fun and Waste is Gone?'" *The Independent* 29 september 2001.
 - 15 J. Thomas, 'McVeigh Described as Terrorist and as Victim of Circumstance', *The New York Times* 30 mei 1997; ibidem, 'Hometown Witnesses Paint McVeigh Likable as a Child', *The New York Times* 10 juni 1997 en ibidem, 'A Troubled Man in a Life of Dead Ends, False Starts and Family Problems', *The New York Times* 24 december 1997.
 - 16 Zie D.J. Reavis, *The Ashes of Waco. An Investigation* New York, 1995.
 - 17 Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God*, p. 190.
 - 18 Jaarverslag Binnenlandse Veiligheidsdienst 2001, p. 16.
 - 19 Zie zijn optreden voor de camera van TV-West, 17 december 2002.
 - 20 Toine Heijmans, 'Groep 'kut-Marokkanen' onaantastbaar', *NRC Handelsblad*, 17 januari 2003, naar aanleiding van F. van Gemert en M. Fleisher, *In de greep van de groep*, 2003.

GENERATIEBEWUST BELEID

PAULA SWENKER

De vergrijzing en de gevolgen daarvan voor de jongere generaties zullen zich op tal van terreinen manifesteren, zoals op de arbeidsmarkt, in de kosten van de gezondheidszorg, met betrekking tot de inkomensverhoudingen en de solidariteit binnen en tussen generaties. De vraag is niet of, maar in welke mate de huidige generatie rekening moet houden met generaties hierna. Generatiebewust beleid is verantwoordelijk handelen naar de toekomst, maar daarbij moeten nu keuzes worden gemaakt.

INLEIDING

Op dit moment is veertien procent van de bevolking ouder dan 65 jaar. Het aantal mensen tussen de twintig en 64 jaar bedraagt 62%. In 2035 zijn deze percentages respectievelijk 23% en 55%.¹ Om de bevolkingsopbouw stabiel te houden dienen er 2,1 kinderen per echtpaar geboren te worden, maar in Nederland is dit 1,8.² De oude vertrouwde piramidale leeftijdsopbouw van de bevolking begint daarom nu al te lijken op een grillige kerstboom en zal steeds meer de kenmerken van een wat mislukte omgekeerde piramide krijgen.

Omdat het ondoenlijk is alle aspecten van deze trend te bespreken zullen hier enkele onderwerpen naar voren worden gehaald die in samenhang zullen worden gezien: de gezondheidszorg, de huisvesting, de financiering, de arbeidsparticipatie en pensioenproblematiek.

GEZONDHEIDSZORG

Het aantal gezonde levensjaren na zestig jaar stijgt vooralsnog niet en het aantal 75-plussers dat zich ernstig belemmerd voelt door chronische ziekten of een handicap bedraagt zo'n 24%. Hoewel de 65-plussers maar

13,7% van de bevolking uitmaken³, maken zij wel 42% van de zorgkosten!⁴ Het aantal chronisch zieke ouderen zal in de nabije toekomst fors toenemen en ook de door de Gezondheidsraad geschatte toename van het aantal dementerenden houdt in dat er de komende jaren een zeer groot aantal verpleeghuis- en verzorgingsplaatsen zullen moeten bijkomen.⁵ De gezondheidszorg kan enerzijds veel maar een aantal dingen ook niet. Er zullen ongetwijfeld nieuwe vaccins komen, nieuwe technologieën en behandelwijzen. Verhoging van het aantal gezonde jaren na het zestigste levensjaar lijkt echter niet eenvoudig te realiseren. Ook al hebben we het menselijk gen in kaart gebracht, en ook al weten we straks waar het defect vandaan komt, een remedie ertegen is een heel ander verhaal.

De vergrijzing heeft niet alleen evidente gevolgen voor de financiering van de zorg maar ook grote gevolgen voor de bouw van woningen en instellingen. Als over dertig jaar het aantal 65-plussers bijna is verdubbeld naar ongeveer vier miljoen, zal een aantal van hen niet langer zelfstandig kunnen blijven wonen, ondanks het feit dat ook deze ouderen dat uiteraard wel zo lang mogelijk zouden willen blijven doen. Wanneer men stelt dat op termijn het verzorgingshuis zal verdwijnen wordt dan ook een belangrijk aspect miskend. Het beeld klopt wanneer wordt gedoeld op het klassieke gebouw uit de zestiger jaren, met kleine kamertjes en gebrek aan privacy. Maar het isolement waarin velen langzamerhand terechtkomen blijft, net als de behoefte aan veiligheid. Het radiospotje dat stelt dat er één miljoen ouderen zijn die zich zeer eenzaam voelen is er niet voor niets. Isolement en gebrek aan veiligheid los je niet op door eenmaal per week een huisbezoekje af te leggen of het huis vol slimme technologie te stoppen. Veeleer zal het zo zijn dat ouderen zo lang mogelijk thuis willen blijven, maar er komt

een moment dat het allemaal te veel wordt; dat de kenniskring te klein wordt, terwijl de kinderen ver weg in het 'spitsuur van hun leven' verkeren en onvoldoende aandacht kunnen geven. Er komt een moment dat autorijden of met het openbaar vervoer gaan te bezwaarlijk wordt en veiligheid en geborgenheid elders zal worden gezocht. De behoefte aan een setting waar zorg geleverd kan worden, waar met anderen toch in een soort gemeenschap kan worden geleefd, mits de privacy is gewaarborgd, zal blijven bestaan. Vaak zijn deze ouderen dan de 75 gepasseerd.

De vraag is wat en hoeveel we voor de nabije toekomst moeten bouwen of verbouwen. Het is goed dat wij niet meer denken in de klassieke indeling in serviceflat, bejaardenoord en verpleeghuis. Maar dat betekent niet dat we niet meer zouden moeten plannen welke en hoeveel zorg- en verpleegplaatsen we in de toekomst nodig denken te hebben. Een deel van de deskundigen stelt, daarbij kijkend naar de Scandinavische landen, dat in de toekomst er geen plaats meer is voor 'grotere' gebouwen en dat bepaalde zorg in de wijk kan worden gegeven in een thuisachtige situatie.⁶ Voor een deel, misschien wel groot deel, is dit waar, maar ook dan moeten we wel heel fors in de woonwijken aan de slag met een nieuwe zorginfrastructuur. Helaas moet ik constateren dat ook dit onvoldoende gebeurt.

Op het ogenblik verblijven ruim 160.000 mensen in een verzorgings- of verpleeghuis. Ruim 39.000 mensen krijgen overbruggingszorg door de thuiszorgorganisatie en staan op de wachtlijst voor een plaats in een verzorgings- of verpleeghuis. Ook hier behoren zeer velen tot de categorie 75-plus. Het afgelopen decennium is het aantal verpleeghuisplaatsen ongeveer gelijk gebleven en is het aantal verzorgingshuizen met ongeveer vijftien procent gedaald. Daartegenover staat dat er zo'n tien jaar geleden, veelal door woningbouwcoöperaties, begonnen is met de bouw van woonzorgcomplexen. Er staan nu zo'n 700 complexen met 42.000 woningen, waarvan overigens maar drie procent bestaat uit koopwoningen. De laatste jaren is er echter stagnatie in deze bouw opgetreden die zijn oorzaak vooral vond in de financiering van de bouwkundige zorginfrastructuur in deze complexen. Door de ministeries van VROM en VWS is een (tijdelijke) woonzorgstimuleringsregeling ontworpen. Maar de € 13,5 mil-

joen per jaar die in het subsidiepotje worden gestopt blijkt volstrekt onvoldoende. Bovendien is deze subsidie-regeling begin 2003 gestopt.

En de tijd dringt. Planning en bouwen kosten tijd en de gebouwen die we neerzetten staan er voor vele jaren. Vanaf 2010 gaat 'de babyboom' met pensioen en velen zullen het dus moeten doen met de huizen en gebouwen die er nu staan of nu gebouwd worden. In dit verband is een rapport van de Rekenkamer van maart 2002 zeer interessant. De Rekenkamer komt hierin tot de conclusie dat het huidige uitbreidingstempo van het aantal verzorgings- en verpleeghuisplaatsen onvoldoende is en dat er een uitbreiding met wel 40% nodig is. Ook het College Bouw Ziekenhuisvoorzieningen pleitte onlangs voor een 'deltaplan opvang ouderen' en schatte dat er de komende tien jaar 50.000 extra woonzorgplaatsen nodig zijn.

Op het ogenblik is het onduidelijk wie verantwoordelijk is voor de planning en wie de handen uit de mouwen moet steken. Het zorgkantoor is verantwoordelijk voor het realiseren van de zorgaanpak en moet aangeven wat er aan zorg nodig is. De provincies stellen 'regiovisies' op waarin zij behoefte ramingen neerleggen voor hun provincie; gemeenten moeten bezien wat er voor de bevolking nodig is; woningbouwcorporaties hebben bouwplannen; verzorgings- en verpleeghuizen kunnen plannen indienen om hun gebouwen aan de eisen des tijds aan te passen. Onduidelijk blijft echter wie ervoor zorgt dat we over een aantal jaren niet ineens tot de conclusie komen dat er onvoldoende aantallen woonzorgcombinaties, hofjes of clusters van woningen met zorg, beschermde woonvormen, levensbestendige woningen, maar ook bijvoorbeeld kleinschalige verpleeghuizen met eenpersoonskamers zijn? Het is goed dat de vraagkant het voortouw heeft bij het bepalen wat er voor ouderen nodig is, lokaal en in de regio. Maar het is de Rijksoverheid die verantwoordelijk is voor de toegankelijkheid van zorg. De overheid moet daarbij kunnen controleren of 'het veld' zijn verantwoordelijkheid ook daadwerkelijk oppakt.

HUISVESTING

De ruim twee miljoen 65-plussers vormen nu zo'n veertien procent van de bevolking en dat loopt op tot bijna een kwart van de bevolking in 2035. Gelukkig zullen de meeste ouderen gewoon tot het einde van hun leven

thuis blijven wonen. Maar het SCP constateert in zijn 'Rapportage ouderen 2001' dat slechts twintig procent van de woningen (1,3 miljoen) 'traploos' is (zoals appartementen, bungalows of flats met lift).⁷ Het aandeel van dergelijke woningen in de totale woningvoorraad is tussen 1990 en 1998 gezakt ten faveure van eengezinswoningen, die minder geschikt zijn voor ouderen. Niet alleen het ontbreken van trappen maakt een woning echter geschikt voor senioren: een woning moet goed aan te passen zijn (waarbij het aantal kamers en de oppervlakte van de woning van belang zijn), de buurt moet veilig zijn en er moeten voldoende basisvoorzieningen in de buurt zijn. Wanneer deze eisen worden meegenomen blijken slechts 230.000 woningen geschikt te zijn voor ouderen.⁸

In de nota van het Ministerie van VROM 'Mensen, wensen, wonen' van december 2000 wordt aandacht besteed aan 'wonen en zorg'. Het is een positieve ontwikkeling dat dit een onderdeel wordt van het Rijksbeleidkader, maar helaas is er nauwelijks aandacht voor de specifieke wensen van 'gewone' ouderen, waarin te weinig wordt voorzien door de gewone woonmarkt. Ook wanneer men de begroting van VROM 2003 met alle beleidsvoornemens doorbladert valt er bitter weinig te lezen over wonen en zorg. Het faciliteren van voorzieningen voor de huidige werkende generatie staat volop in de belangstelling, denk aan kinderopvang, supermarkten die langer open zijn en sommige werkgevers die al uiterst creatief zijn in het aanbieden van allerlei diensten op het werk. Voor ouderen zal het plannen van deze voorzieningen voor een belangrijk deel op het gebied van ruimtelijke ordening en welzijn liggen. Winkels binnen het complex, zorg geïncorporeerd en vooral ook veiligheid. Eigenlijk zouden alle toekomstige woningen in de vorm van levensloopbestendige woningen moeten worden gebouwd, zodat de huizen die nu gebouwd worden in ieder geval niet over twintig jaar weer, met extra kosten, aangepast moeten worden voor ouderen en wie weet daarna weer aangepast voor de jongere generatie. Sterker nog, als we het Scandinavische model zouden volgen en zoveel mogelijk de zorg in de thuissituatie willen geven en het aandeel van de intramurale zorg willen verminderen dan moet vijf procent van alle woningen geschikt worden gemaakt voor wonen met zorg. Daarnaast moet er dan ook een 'zorgkruispunt' in de wijk zijn waar 24-

uurszorg aanwezig is, met een klein medisch centrum, de mogelijkheid voor tijdelijke opname en een dagopvang. We moeten ons ook realiseren dat er straks onder deze ouderen tussen de 400.000 en 500.000 allochtonen zijn. Er wordt veel te weinig nagedacht over de vraag op welke wijze we vormgeven aan hun wensen? De geluiden zijn dat deze ouderen vooral niet in een verzorgingshuis oud willen worden, maar onze moderne woonhuizen zijn amper geschikt voor 'meer-generatie' bewoners.

Wanneer je bijvoorbeeld de Vinex-locaties bekijkt wordt het je zwaar te moede. Rondkijkend in de Vinex-locaties worden er veel eengezinswoningen gebouwd die niet echt geschikt zijn voor ouderen, nog afgezien van het feit dat het winkelcentrum vaak te ver uit de buurt ligt en er geen winkeltje op de hoek meer is gepland. Bovendien zouden er meer mogelijkheden moeten komen voor ouderen om passende woningen te kopen die gebouwd zijn in een 'groepsachtige' setting met wel de nodige privacy maar ook de voorzieningen waaraan zij behoefte hebben. Er zijn ook positieve voorbeelden, bijvoorbeeld in Almere waar door een woningbouwcorporatie heel kleinschalig een aantal verpleeghuizen, rondom een soort hofje is gebouwd waar kleinschalig verpleeghuiszorg wordt geboden aan zes tot acht bewoners per huis. Het spreekt vanzelf dat de thuiszorgorganisatie daar ook domicilie heeft. Zo zijn er meer voorbeelden. Toch is het kwantitatief maar mondjesmaat als je bedenkt wat er nodig is. En Vinex-locaties zijn dan nog maar de nieuwbouwwijken. Woonzorgcomplexen of een zorginfrastructuur creëren in de bestaande stad is veel ingewikkelder en soms vrijwel onmogelijk.

Nieuwbouw alleen lost het probleem niet op. Maar ook het 'opplussen' van woningen, zoals het aanbrengen van trapliften, aanpassen van douches et cetera gebeurt te weinig. De overkoepelende organisatie van de woningbouwcoöperaties (Aedes) heeft weliswaar ambitieuze plannen (6000 nieuwbouw-woningen en 60.000 bestaande huizen opplussen) maar geeft toe dat zij niet de aantallen gerealiseerd krijgt die nodig zijn.

Het eigenhuisbezit in Nederland groeit gelukkig nog steeds en mensen hebben duidelijke wensen ten aanzien van hoe zij willen wonen en zullen dat in de toekomst, veel meer nog dan nu het geval is, ook hebben. Er zijn nu echter veel te weinig mogelijkheden om zelf mee te

beslissen over de inrichting van je eigen woonruimte, terwijl daar toch een deel van de oplossing ligt. Ook is er nog veel te weinig aandacht voor de toekomstige ouderen die te zijner tijd hun huis willen verkopen om zich in te kopen in een wooncomplex met zorg.

Een andere oplossing zit in het systeem van wooncontingenten. Er zijn gemeenten die berekend hebben dat alleen al de bouw van woningen voor hun (toekomstige) ouderen, met waar nodig zorgvoorzieningen, meer 'contingent' vergt dan zij toegewezen hebben gekregen voor de totale woningbouw. Bij provincies en gemeenten verschillen de meningen nogal eens over de vraag of woonzorgcombinaties onder de 'contingenten' vallen. Naar mijn mening dienen deze erbuiten te blijven. Een duidelijke uitspraak van VROM hierover zou gewenst zijn.

In feite zijn verschillende ministeries bezig met stukjes van de problematiek op te lossen. De minister van Volksgezondheid is verantwoordelijk voor de toegang tot de zorg, maar is ook afhankelijk van de stenen die door VROM worden beheerd. Daarnaast hebben gemeenten te maken met de gelden van de Wet Voorzieningen Gehandicapten. Om te voorkomen dat het straks veel geld zal kosten om een groot deel van de woningen weer aan te passen voor ouderen, moeten de ministeries de handen ineen slaan en komen met een concreet plan van aanpak.

FINANCIERING

Voor de oplossing van de vergrijzingproblematiek is geld nodig. Veel van dat geld zal via de AWBZ-premie, (een volksverzekering die vooral ook de ouderenzorg financiert) of via belastinginkomsten gegeneerd moeten worden. Een deel van de financiële middelen zullen moeten worden opgebracht door jongere generaties, en met name door de generatie die zich 'in het spitsuur van haar leven' bevindt. Deze generatie heeft de zorg voor kinderen, is bezig carrière te maken en levert soms ook nog zorg aan zijn ouders. Financieel is dit ook een dure periode in hun leven. De vraag is of een forse bijdrage aan de financiering van ouderenzorg hun draagkracht niet te boven gaat. Draagvlakverbreding om de collectieve voorzieningen te behouden lijkt een noodzaak.

Daarnaast zal bij de stelselherziening van de gezondheidszorg gekeken moeten worden naar een beheerste kostenstijging in de toekomst. Bijvoorbeeld door alle aan-

spraken op zorg die in de AWBZ zijn vastgelegd nog eens goed tegen het licht te houden. De AWBZ is van oorsprong een volksverzekering tegen onverzekerbare risico's zoals verpleeghuiszorg en zorg voor verstandelijk gehandicapten, maar in de loop der jaren zijn ook vormen van zorg die op zich goed zijn te verzekeren ondergebracht in de AWBZ. Een ongelimiteerde stijging van de kosten (en dus van de premie) kan in de toekomst grote financieringsproblemen opleveren. Gelukkig zijn we een eind op weg om 'wonen' uit het AWBZ-pakket te lichten, maar er zijn ook zorgaanspraken die overgeheveld kunnen worden naar hetzij de ziektekostenverzekering (bijvoorbeeld vormen van thuiszorg) of de aanvullende verzekering, hetzij de gemeentelijke voorzieningen (bijvoorbeeld huishoudelijke hulp). Hoe het ook zij, afslanking van het AWBZ-pakket is onontkoombaar.

ARBEIDSPARTICIPATIE

Teneinde het draagvlak voor de collectieve voorzieningen te behouden wordt er momenteel naar gestreefd om de arbeidsparticipatie te verhogen. Meer mensen, met name vrouwen, zullen langer aan het werk gaan. Niet onderschat mag worden dat er in de zorg veel vrijwilligers werkzaam zijn. De schatting van het ministerie van VWS is dat ongeveer 2,5 miljoen mensen vrijwilligerswerk voor familie en bekenden verrichten. Het SCP schat dat met name de zestig-minners ruim zestig procent van het vrijwilligerswerk op zich nemen en dat na het vijfenzestigste jaar dit aantal aanzienlijk daalt. Juist die eerste leeftijdscategorie bevat - en vooral vrouwen zijn - degenen die het meeste vrijwilligerswerk doen. Door de verhoging van de arbeidsparticipatie zal er daarom minder tijd overblijven voor vrijwilligerswerk voor bijvoorbeeld ouderen. We moeten daarom beleid ontwikkelen om mensen - met name 65-plussers - betrokken te houden bij het vrijwilligerswerk en dit werk te faciliteren, bijvoorbeeld in fiscaal opzicht.

Ook zouden mensen na hun 65^e kunnen blijven werken.⁹ Er zou een aantal belemmeringen moeten worden weggenomen voor diegenen die willen doorwerken.

Werkgevers zijn verantwoordelijk voor doorbetaling bij ziekte. Zij stellen veelal vast dat het risico bij 65-plussers niet meer verzekeraar is, waardoor de dienstbetrekking wordt beëindigd. Het zou verstandig zijn een

wetsartikel te formuleren dat een dienstbetrekking met een 65-plusser beëindigd kan worden bij ziekte. Niet bij een griepje, maar bijvoorbeeld na een aantal maanden als terugkeer niet meer te verwachten is. 65-plussers maken vaak gebruik van gespecialiseerde uitzendbureaus. Daar lopen uitzendkrachten en opdrachtgevers tegen de grenzen van de Wet Flexibiliteit en Zekerheid op. Na anderhalf jaar vervalt het flexibele uitzendcontract en moet er een vast contract komen. De uitzendkrachten zitten echter niet te wachten op een vaste aanstelling en de opdrachtgevers noch het uitzendbureau als formele werkgever willen hen in vaste dienst nemen (vanwege het grote risico). Een punt voor de evaluatie van de Flexwet.

Om oudere werkzoekenden een reële kans op de arbeidsmarkt te kunnen bieden moet verder nog het nodige gebeuren aan bijvoorbeeld een op ouderen gericht personeelsbeleid en scholing voor oudere werknemers. Het is nodig om rond het dertigste tot 35^e levensjaar een levensfasebewust personeelsbeleid te gaan voeren. Het zal voornamelijk de taak van de werkgever zijn om maatwerk te realiseren in de eigen organisatie. De verwachting is dat het tekort aan beroepskrachten in de zorg zal toenemen. Daarom zullen werkgevers in de zorg veel meer energie moeten steken in het werven en het opleiden maar vooral behouden van hun werknemers.

PENSIOENVOORZIENINGEN

In veel landen om ons heen is de pensioenvoorziening voor een belangrijk deel gebaseerd op het omslagsysteem: jongeren moeten daar straks de pensioenuitkeringen van de ouderen financieren. Wanneer we de AOW buiten beschouwing laten is ons systeem in beginsel gebaseerd op het kapitaaldekkingssysteem. Iedere premiebetaler spaart daarin als het ware zijn oudedagsuitkering zelf. Iedere werknemer moet daarvoor wel een kostendekkende premie betalen, die globaal gezien tussen de vijftien en twintig procent van zijn loon bedraagt. Met name door het CDA is het idee geopperd om het al opgebouwde pensioenvermogen niet alleen voor de oude dag maar ook tijdens de rest van het leven aan te spreken ten behoeve van scholing en zorgverlof.¹⁰ Men verschuift dan geld van seniorenfase naar spitsuurfase. Op latere leeftijd kan men dan weer gaan werken en weer bouwen aan de oudedagsvoorziening. Doorwerken

na het 65^e levensjaar is dan nodig en zou mogelijk zijn omdat we gemiddeld ouder worden en omdat ouderen steeds gezonder zouden blijven. De vraag blijft dan echter wat er gebeurt als de iemand na het 65^e levensjaar om welke reden dan ook niet meer aan het werk gaat of kan gaan om zijn of haar pensioen verder op te bouwen. Terwijl het nu net de doelstelling zou moeten zijn dat mensen meer voor zich zelf kunnen gaan zorgen en minder afhankelijk worden van de overheid, vergroot dit de kans dat ouderen alsnog afhankelijk blijven van collectieve voorzieningen zoals de AOW.

Het is goed dat bijna de totale beroepsbevolking op het ogenblik bezig is met de opbouw van zijn pensioen, maar dat is niet afdoende. De schatting is dat ruim de helft van de toekomstige ouderen een goed pensioen zal hebben, maar een grote groep zal afhankelijk blijven van de AOW. Dit geldt eveneens voor veel allochtonen die daarbij zelfs nog geen volledige AOW hebben opgebouwd omdat zij niet gedurende de gehele referentieperiode ingezetene van Nederland zijn geweest.

CONCLUSIE

We zullen fors aan de slag moeten als het gaat om investeren in wonen en zorg voor ouderen. We zullen verder moeten bezien hoe we de zorg voor ouderen straks betaalbaar kunnen houden. Als we deze keuze nu niet maken zou de rekening over tien tot twintig jaar wel eens hoog kunnen zijn, zeker voor de jongere generatie dan!

Mr. P. Swenker is lid van de Eerste Kamer-fractie van de VVD.

NOTEN

- 1 WRR, *Generatiebewust beleid*, WRR-Rapport 55, Den Haag, 1999, p. 23.
- 2 Bij een aantal andere Europese landen ligt dit geboortecijfer overigens nog lager en in andere continenten, zoals Azië is de vergrijzingsproblematiek nog veel groter
- 3 Centraal Bureau voor de Statistiek, StatLine, 2002.
- 4 RIVM, *Kosten van ziekten in Nederland. De zorgeuro onttrafeld*, Den Haag, 2002, p. 53.
- 5 Het aantal demente ouderen zal in 2010 van één op de 93 mensen zijn gestegen naar één op de 81 mensen en in 2050 naar één op de 44 mensen. Zie: Gezondheidsraad, *Dementie*, Den Haag, 2002.

- 6 Het zgn. STAGG model.
- 7 M.M.Y. de Klerk (red.), *Rapportage ouderen 2001. Veranderingen in de leefsituatie*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, 2001, p. 99.
- 8 Ibidem, p. 100. Een deel van de problemen kan worden opgevangen door het 'opplussen' van woningen of door een beroep te doen op de Wet Voorzieningen Gehandicapten (WVG) op grond waarvan jaarlijks 60.000 woningen worden aangepast en 30.000 andere woonvoorzieningen worden aangebracht. De WVG-gelden zijn afkomstig van het Ministerie van Sociale Zaken (in de toekomst weer van het Ministerie van VWS) en worden ter beschikking gesteld aan de gemeenten.
- 9 Een verplichting tot werken na het 65^e levensjaar zou overigens meer problemen kunnen genereren dan oplossingen bieden. Zo zou een gepensioneerde die bijvoorbeeld last heeft van artrose of een andere chronische aandoening hiermee zeker nog lange tijd kunnen leven, maar als hij nog volop deel moet uitmaken van het arbeidsproces, zou dit wel eens kunnen uitmonden in een verhoging van het aantal WAO-ers. Het is prachtig als mensen na hun 65^e jaar willen doorwerken, maar het lijkt vooralsnog gevaarlijk om oudedagsvoorzieningen hierop te baseren.
- 10 Met name door CDA-lid Prof.dr. A.L. Bovenberg, Koester menselijk kapitaal: een agenda voor institutionele hervorming, *Christen Democratische Verkenningen*, 2001, nr. 7, 8, 9, pp. 76-87. Hij heeft een en ander ook uitgesproken tijdens de conferentie 'Generatiebewust vooruit zien' die medio 2001 georganiseerd werd door de WRR, SER en CPB.

AYAAN HIRSI ALI EN 'ONZE MAASTRICHTSE KIEZERS'

PETER SMIT

Liberalisme is een geesteshouding waarin tolerantie en waarheidsliefde centraal staan. Beide principes liggen niet zomaar in elkaars verlengde. Zonder waarheidsliefde wordt tolerantie onverschilligheid, maar in de maatschappij is zelfs de toepassing van de rede een kwestie van maat houden, anders gaat de tolerantie ten onder. Bezinning op hun onderlinge spanning is noodzakelijk om de liberale positie in het multiculturele debat te bepalen.

INLEIDING

Gedachtenspel: De VVD-fractie begin jaren vijftig. In een kranteninterview over levensbeschouwing deelt een fractielid mee dat hij/zij het maar raar vindt dat Gods zegen op iemand als David blijft rusten, die niet alleen Uria zijn vrouw Batseba ontnam, maar Uria zelf ook nog de dood injoeg. Als straf voor David liet God het kind uit deze onaanvaardbare relatie sterven.¹ Dat Kamerlid zou best hebben kunnen zeggen: 'dat David een echtbrekende rokenjager was is tot daar aan toe, maar hij was nog een laffe moordenaar ook. En die God is naar hedendaagse maatstaven een gewetenloze tiran, want wie doodt nu een onschuldig kind voor de misdaden van zijn vader?' Ik kan mij nauwelijks indenken dat de toenmalige fractie er een been in had gezien. De redenering is helder. De opvatting is seculier en past in het geestelijk liberalisme. De verontwaardiging zou in de christelijke dagbladen en radioprogramma's zeker een plaats hebben gekregen. De orthodox protestantse media zouden het daarentegen weer geheel eens zijn geweest met het verzet van ons Kamerlid tegen het kersverse dogma (1950) van de lichamelijke ten hemel opneming van de Maagd Maria onder de uitroep: 'Ook als je katholiek bent, dan kun je toch nog

wel je gezonde verstand gebruiken?!' *De Maasbode* en *de Volkskrant* hadden er gehakt van gemaakt! En uiteindelijk had onze fractie het hele incidentje maar zo zo gevonden. Niet omdat het ongepast zou zijn geweest, religie vormde ook in de politiek dagelijkse kost, zie het Bisschoppelijk Mandement uit 1954. Maar meer vanuit de overweging: 'Zeg, alles goed en wel, maar hoe wou jij op deze manier nog aan een paar Maastrichtse kiezers komen? Het zijn er toch al zo weinig!'²

Als we de uitspraken in *Trouw* op 25 januari jongstleden van Ayaan Hirsi Ali over de profeet Mohammed ('een perverse man, want hij begeerde het negenjarig dochtertje van een van zijn vrienden en 'een tiran' want hij nam haar tot zijn vrouw tegen de wil van die vriend) samen met de reacties daarop door de oogharen bekijken en er een beetje liberaal toekomstvertrouwen op loslaten, zien we eerst confrontatie. Wellicht glinstert daarachter toch de start van een liberaliseringproces van de islam in Nederland.

Voltaire, strijder voor tolerantie had het nogal aan de stok met de religie, de katholieke vooral, die zijns inziens praatjes verkocht, mensen dom hield en onderdrukte. Ayaan Hirsi Ali vecht nu voor de gelijke positie van de vrouw in de samenleving en daar is nu reden voor strijd. Beider wapen is een stevige dosis 'waarheidsmedicijn', een strak rationele benadering. De rede, maar wel met passie. Het '*écrasons l'infâme*' is van Voltaire.³ Dat liegt er niet om. Hij is ook niet steeds even gunstig ontvangen, om een *understatement* te gebruiken. Een jaar in de Bastille, uitwijken naar Engeland, Holland, Geneve, enzovoorts. 'Recht is confrontatie. Zonder strijd gaat het niet'.⁴

De vergelijking van Voltaire met iemand van begin dertig aan het begin van haar 'publieke dienst' gaat natuurlijk mank. We zijn snel geneigd het mediagenieke in een 'hype' uit te vergroten. Abdullah Haselhoff was pijl-

snel idool, zo authentiek en zo geïntegreerd! Totdat hij als homohater uit de kast kwam omdat zijn godsdienst hem dat nu eenmaal voorschreef. Exit Haselhoeff als idool. Vervolgens veranderde hij van mening: weg homohaar. Idool-af is hij wat liberaler, vrijdenkender geworden. Een geschiedenis in het klein zoals die met de islam in West-Europa in het groot zal moeten worden afgelegd.

COEXISTENTIE VAN REDE EN GELOOF, LEVEN EN LEER

Bolkestein liep in Nederland vóór met zijn schets van de confrontatie van de moderniteit met de islam. De moderniteit is de onderzoekende, wetenschappelijke levenshouding, die zich graag aan de feiten houdt. Betekenissen of theorieën moeten, zodra zij onhoudbaar zijn geworden, in het licht van die feiten worden gewijzigd. En dat steeds opnieuw. *'Modernity has rightly been called the institutionalisation of doubt. Chose and doubt imply rationality, debate and discussion which lead to conclusions over which rational men and women may disagree'*.⁵

Bolkestein is optimist en voorziet een uitkomst waarbij de (orthodoxe) islam het moeilijk krijgt en de moderniteit wint. Hoe ziet die ontwikkelingsgang eruit? Naar analogie: iemand kan bijvoorbeeld zeggen, dat Jezus de zoon van God is en dat Maria maagd bleef. De rationalist zegt: 'wees eerlijk, is dat niet heel erg onwaarschijnlijk (of gewoon: onzin)'?⁶ Een beproefd orthodox antwoord is: religie heeft een aparte sfeer van geldigheid, een eigen domein dat buiten de rede ligt. De moderniteit als 'leer' staat dergelijke vrijplaatsen niet toe. In 'het leven' is er echter een vreedzame coëxistentie ontstaan. Rationalisten en gelovigen hoeven elkaar niet voortdurend in de haren te vliegen, mits het publieke leven, het recht, maar redelijk is ingericht en niet volgens de goddelijke openbaring. Bovendien presenteert het geloof zich óók als praktische ethiek en onttrekt zich dan geenszins aan kritiek. Dan is een gemeenschappelijke gespreksbasis mogelijk en kan zelfs worden gekomen tot inhoudelijke overeenstemming zoals bijvoorbeeld in de Rechten van de Mens. Die zijn tegelijk rationeel en geenszins goddeloos.

HET COMPROMIS LIGT ALTIJD ONDER VUUR
Dit conglomeraat van door schade en schande, in het Westen 'uitgevonden', maar universeel geldende mensen-

rechten vormt een praktisch compromis: er is tegelijkertijd vrijheid van godsdienst en vrijheid van meningsuiting.

Voor de ware rationalist moet godsdienst toch een soort 'onzin' zijn. Het is beter als de fabeltjesfabrieken sluiten. Vandaar wellicht de pogingen om aan de nevenschikking van en daarmee conflicten tussen bijvoorbeeld de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van meningsuiting een einde te maken, door de godsdienst niet langer als aparte categorie (beter gevrijwaard tegen de normale strafbaarstellingen en aansprakelijkheden dan seculiere meningen) te erkennen. Je kunt dan volstaan met de vrijheid van meningsuiting. Men krijgt de indruk dat bijvoorbeeld Paul Cliteur een dergelijke positie inneemt. Mij is dat standpunt te radicaal. Het ontkent de realiteit van het bestaan van de religie zowel als de ingrijpende invloed ervan op de menselijke geest. En een constitutie kan maar beter in de realiteit wortelen.

Ook orthodoxie zal het compromis moeten bestrijden. Zij ziet met lede ogen aan hoe de rede het geloofsdomein alsmaar verder in het nauw brengt, totdat je met quasi ongelovige christenen zit, zoals Kuitert, of die Anglicaanse Bisschop van York, die bij zijn aantreden verklaarde dat je de Wederopstanding niet zo letterlijk moest nemen.⁷ Tolerantie leidt eerst tot vervaging van orthodoxie en dan van de religie als geheel. Het wordt vrijdenkers binnen de grote godsdiensten dus steevast moeilijk gemaakt. Hoe vaak is vrijdenkende theoloog Schillebeeckx niet op het Vaticaanse matje geroepen? Afscheiden is comfortabeler. Tenminste: als dat mag. Hoezeer het katholicisme beschaafd is geraakt - en tevens los is komen te staan van de wereldlijke macht - blijkt bijvoorbeeld als we zien dat een belangrijk 'moslimmodernist' als Mahmoed Mohammed Taha in 1985 'in the presence of several thousands shari'a cheering citizens' als ketter werd geëxecuteerd, wegens verzet tegen de invoering van de sharia in zijn Soedan.⁸

De laatste vergelijkbare politico-religieuze moord in Nederland lijkt mij de onthoofding van Van Oldenbarneveldt; een vaderlands detail uit de vernietigende religieuze troebelen in Europa vanaf pakweg 1200. Daar kwam pas in de loop van de zeventiende, achttiende eeuw vanwege toenemende oorlogsmoeheid en redelijkheid een eind aan.

Gelukkig kennen wij het bloedige karakter van godsdienststrijd niet meer. Helaas kunnen we het nu echter nauwelijks meer bevatten. Ons beschaafde denkraam

ontneemt ons niet zozeer het zicht op - maar wel het begrip van - Iran, Afghanistan en Saoedi-Arabië! Het is televisie, geen realiteit. En dit is de derde bedreiging: de tolerantie zelf stelt zich niet meer teweer. Waarschuwingen als de Rushdie-affaire of de vlucht van Nasr Abu Zayd van Cairo naar Leiden worden gezien, maar niet verwerkt. Dezelfden die Bolkestein afdeden als curiosum, nodigen Fatima Elatik uit op verantwoordelijke posities in de PvdA (stadsdeelwethouder in Amsterdam, lid van de commissie die de verkiezingsnederlaag van 15 mei analyseerde). Maar hoe kun je haar die verantwoordelijkheden geven nadat zij de bedreigingen en intimidatie goedkeurde tegen de opera Aisja nog maar net twee jaar geleden?

DE INHOUDELIJKE POSITIE

VAN AYAAN HIRSI ALI

Naar mijn waarneming heeft Ayaan Hirsi Ali drie kernopvattingen.

1. Integratie is een proces met niet slechts een sociaal-economische kant, maar ook met een culturele dimensie: de overgang van een statisch-agrarische cultuur naar de dynamische moderniteit.
2. De islam is in die overgang belemmerend, want die verkoopt mensen praatjes, houdt ze dom en onderdrukt ze, en dat geldt *a fortiori* voor de vrouwen in de islam.
3. Ik ben atheïst (geworden).

We laten punt één rusten (ze heeft wel gelijk) en laten haar geloofsafval buiten beschouwing.

Het springende punt in haar verhouding tot moslims (althans een aantal moslims - en tot de PvdA!) is tot nog toe punt twee, toegespitst op de onderdrukking van vrouwen binnen de islam. Hier past de vraag: Heeft zij het bij het rechte eind? Allereerst is zij niet de eerste en enige die op dit punt wijst. Eerder schreef ik zelf naar aanleiding van het afschaffen van het verbod op hoofddoekjes op de laatste openbare school in de Haagse Schilderswijk het volgende: 'neem nu het islamitische hoofddoekje. "Moet kunnen" is een gangbare opvatting. Maar een hoofddoekje betekent iets. Het is een symbool voor de aparte positie, de achterstelling van moslimvrouwen. Vrouwen mogen letterlijk niet in het openbaar verschijnen. "Idealiter blijven ze als nette echtgenotes en moeders thuis, terwijl de paar geoorloofde uitstapjes naar de

ouders, het badhuis of familiefeesten gesluierd en gechaperonneerd worden gemaakt. (...) Voor grote groepen arme vrouwen was zo'n complete bescherming en immobiliteit echter nooit weggelegd. Veel boerenvrouwen weten niet beter dan dat zij bij tijd en wijle moeten meewerken op het land en legio vrouwen uit de laagste klassen moeten het gezinsinkomen binnen brengen als hun man ziek, werkloos of afwezig is, dan wel te weinig verdient om iedereen te kunnen voeden. Ze kunnen niet anders dan daarbij de beschuldigingen van immoreel gedrag en ongecontroleerde seksualiteit voor lief nemen"⁹.

De geciteerde auteur, Willy Jansen, verzekert ons dat sluiering geen eenduidig religieus voorschrift is: 'de sluijer is het meest bekende islamitische symbool voor goed bewaarde en zedig bedekte seksualiteit. De ene keer neemt deze de vorm aan van een alles bedekkend zwart overkleed dat niets onthult over de draagster, de andere keer die van de auto die de bestuurster afschermt van de buitenwereld. Niet de godsdienst, maar de sociale en politieke machtsverhoudingen, tussen mannen en vrouwen, tussen politiek-religieuze groepen als fundamentalisten en modernisten en tussen verwesterde elites en gefrustreerde lagere klassen, bepalen hoe enkele schaarse aanbevelingen in de koran vertaald worden in verschillende praktijken van sluiering'.¹⁰ Dit heeft mij sterk aangeemoedigd in de gemeentepolitiek de sluierkwestie aan te snijden, die in Nederland helaas ook volksgezondheidsimplicaties heeft. Niettemin is mij daarbij herhaaldelijk moslimhaat voor de voeten geworpen.¹¹

Helaas is de beperking van vrouwen tot de moederrol wel onderdeel van de leer. Ook islamitische modernisten slagen er niet in die 'weeffout' weg te redeneren.¹³ De orthodoxieën van christendom en islam hebben vergelijkbare problemen met de positie van de vrouw. Daarop kunnen vergelijkbare argumentatiemethoden verlichting brengen: historische kritiek, elementaire ethiek - zoals het adagium 'zoals gij wilt dat de mensen U behandelen, moet gij het hun doen' in dit geval betrokken van binnen de bekritiseerde geopenbaarde leer zelf - en hedendaagse wetenschappelijke inzichten.¹⁴ In wat Hirsi Ali beweert over de positie van de vrouw in de islamitische doctrine heeft zij dus helaas gelijk. Dat is natuurlijk wel de eerste - en mijns inziens belangrijkste stap - in een evaluatie van haar uitspraken.

GELIJK HEBBEN EN GELIJK KRIJGEN

Het gelijk krijgen moet hier worden omschreven als een versneld emancipatieproces van vrouwen in moslimkringen. Daar kan een hele reeks van maatregelen dienstig zijn: zoals een uitgebreide vrouwenopvang, verscherpte controle op schoolverzuim van meisjes in oude stadswijken, beschikbaarheid van Nederlands taalonderwijs thuis (bijvoorbeeld radio, televisie, internet, CD-rom), een goede begeleiding van aanstaande moeders die geen Nederlands spreken, een scherpe aanpak van huiselijk geweld, een beperking van de instroom van afhankelijke (vaak analfabete) huwelijkspartners uit de moederlanden, het bevorderen van het buitenshuis werken van meisjes en vrouwen. Het huis uit jagen hoeft niet, gewoon de weg banen is al heel wat (in dat opzicht: leve de hoofdoekjes bij het Albert Heijn-uniform!) Daar komt geen godsdienstkritiek aan te pas.

De confrontatie met een rationele benadering kan echter niet gemist worden. De verwijzing naar de doctrinaire achtergronden van de achterstelling van de vrouw is geen overbodige luxe of provocatie. Bepaalde praktijken hebben nu eenmaal daar hun oorsprong en voedingsbodem. Marxisten zeiden altijd dat als zij aan de macht zouden komen het veel beter zou gaan dan destijds in de Sovjetunie. Maar wat gebeurde er in China, op Cuba en in Cambodja? Daar lagen theoretische missers aan ten grondslag (collectivering van productiemiddelen, dictatuur van het proletariaat). Politiek is praktijk, maar niet uitsluitend praktijk. Een uiteenzetting van beginselen is om twee redenen nodig. Allereerst hebben de kiezers er recht op te weten wat voor vlees ze in de kuip hebben en in de tweede plaats moet het principe ook wel eerst worden geformuleerd. Anders kan het niet in debat worden gebracht. Het verhaal gaat dat Margareth Thatcher ooit in de ministerraad met een klap Hayeks' *'Road to Serfdom'* op tafel legde en verlaarde: *'this is what we believe in'*!. En zo hoort het ook.

Blijf wel 'de Maastrichtse kiezer' en ik voeg daar het verwante argument van het leven en de leer aan toe. Ik vermoed dat dat argument in Nederland voor honderduizenden moslims opgaat. *'Most Muslims live an ambiguous life in which they maintain an attachment to the Muslim community without adhering totally to all the beliefs which flow from it. Today, everyday life and belief can be in sharp*

*opposition'*¹⁵ Als het leven inderdaad sterker is dan de leer, is liberalisering van de islam te verwachten. En dan moeten beschaafde verhoudingen tussen verschillende religieuze groepen, ook met die groepen die hier nieuw zijn, en met ongelovigen toch mogelijk zijn? Een juiste dosis waarheidsmedicijn versterkt en versnelt dat proces: 'recht is confrontatie. Zonder strijd gaat het niet'. Maar overdosering brengt de risico's van regressie.

Er is dus spanning tussen de beide liberale basiswaarden van tolerantie en waarheidsliefde. Misschien moeten we ook hier maar weer twee domeinen afbakenen. Dit keer gaat het niet om de toelaatbaarheid van één van beide, maar om de dosering. De maatschappij is een ander forum dan de wetenschap. Tolerantie voor andersdenkenden is in de wetenschap nauwelijks een deugd, maar in de maatschappij des te meer.¹⁶ Het woord forum is niet willekeurig gekozen. Op een forum wordt van alles uitgewisseld, het is een markt, plaats van volksvergadering en rechtspraak. Liberalen streven niet slechts in de wetenschap, maar ook in de samenleving vrije uitwisseling na van goederen, gedachten, feiten. Wij willen dat ook in de samenleving de rede terrein wint. Zonder waarheidsliefde wordt tolerantie onverschilligheid en staan wij weerloos tegenover de intolerantie. En toch: in de maatschappij is zelfs de toepassing van de rede een kwestie van maat houden, anders gaat de tolerantie ten onder. Dat is een cruciaal verschil met wetenschap.

DE SCHANDALIGE BEJEGENING VAN HIRSI ALI

We hebben het wel in de kranten kunnen lezen, maar een 'bloemlezing' uit de bejegeningen van Hirsi Ali is op zijn plaats. Karaktermoord en fysieke bedreiging moeten overal aan de kaak worden gesteld.

'De Islamitische Universiteit Rotterdam betreurt ten zeerste de blasfemische en provocerende uitspraken van Ayaan Hirsi Ali. Zij heeft met haar uitspreken over de Islam en de Profeet Mohammed de moslimgemeenschap in Nederland en in de hele wereld diep geraakt. (...) De "traumatische jeugd" van mevrouw Ali mag geen excuus zijn voor een dergelijke onverantwoorde handelswijze. De geestesgesteldheid van een individu is eerder een zorg van medici en van naasten. (...) Een persoon die zo weinig respect heeft voor de geloofsovertuiging van anderen, zowel Moslims als Christenen, is niet waardig

om het volk te vertegenwoordigen'.¹⁷

Het Turks Forum vraagt of het 'de bedoeling is van de VVD om fysieke acties uit te lokken op de als breekijzer fungerende Alibi Ali en deze te gebruiken als excuus om het streven naar assimilatie kracht bij te zetten en moslims verder te demoniseren'.¹⁸

In *Trouw* van 29 januari zegt Ayhan Tonca, voorzitter van 'de belangrijkste Turkse moskee-organisatie TICF': 'wat zij over de profeet zegt is van dezelfde strekking als wat Rushdie zei. In Nederland heeft niemand de bevoegdheid om een fatwa uit te spreken, maar dat kan internationaal, bijvoorbeeld vanuit Iran. Haar uitspraken kunnen voor het buitenland worden vertaald'.

Commentaar overbodig. Ik wil echter ook de reacties noteren van die 'progressieve intellectuelen', zoals van Blokker in *De Volkskrant* die willen dat Ayaan Hirsi Ali in het parlement niet spreekt. Zij vragen geen dosering, maar zwijgen.

Ik eindig optimistisch. Abdulwahid van Bommel van het Moslim Informatie Centrum Nederland reageert normaal: 'ik vind dat politici en de rest van de media deel moeten uitmaken van een dialoog. Die dialoog moet gevoerd worden op welke manier dan ook. Beledigd zijn is niet aan de orde'.¹⁹

Drs. P.W.M. Smit is historicus en fractievoorzitter van de VVD in de Haagse gemeenteraad.

NOTEN

- 1 2 Samuel 11 en 12 (Willibrord vertaling).
- 2 Overigens werd Thorbecke in 1853 na zijn ontslag als gevolg van de Aprilbeweging tegen het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie, juist in Maastricht als Kamerlid herkozen. Deze band van liberalen en katholieken is door ons verzet tegen de overheidsfinanciering van bijzondere scholen vervolgens grondig verpest. Op dat punt dreigt weer iets!
- 3 Of 'écrasez'. Te vertalen met 'laten wij de bedrieger verpletteren'.
- 4 J.H. Nieuwenhuis, *Confrontatie en compromis, recht, retoriek en burgerlijke moraal*, Oegstgeest, 1992, p. 1.
- 5 J. Cooper, R. Nettler en M. Mahmoud, *Islam and Modernity. Muslim intellectuals respond*, New York, 1998, p. 3.

- 6 Ook moslims wijzen deze onwaarschijnlijke stelling af.
- 7 Binnen enkele maanden was zijn middeleeuwse kathedraal door de bliksem getroffen hetgeen het unieke dak verwoestte. Het 'net goed' was niet van de lucht.
- 8 Cooper e.a., *Islam and Modernity*, pp. 106-107.
- 9 P. Smit, 'Hoog tijd voor Dolle Mina II', *Haagsche Courant*, 20 februari 2002. Het cursieve citaat is uit W. Jansen, 'Islam en seksualiteit', in: H. Driessen (red.), *In het huis van de islam*, Nijmegen, 1997, p. 158. Het artikel werd geschreven naar aanleiding van het niet-optreden door de Haagse PvdA-wethouders Jetta Klijnsma (emancipatie) en Pierre Heijnen (onderwijs, integratie) voor het behoud van tenminste één school met hoofddoekverbod. De Haagse VVD heeft dus het zelfde soort ervaring met de onverschilligheid (onwetendheid) van PvdA-politici als Ayaan Hirsi Ali is tegengekomen.
- 10 H. Driessen (red.), *In het huis van de islam*, pp. 158-159.
- 11 J. Wuister, I.M. van der Meer, W. Huisman en M.J.Th. Lutjenhuis, 'De herontdekking van het vitamine D-tekort; gegevens uit de Schilderwijk', *Epidemiologisch Bulletin*, 2, 2002, nr. 37, pp. 8 e.v. en I. Grootjans-Geerts en J.P.M. Wielders, 'Pilotonderzoek naar hypovitaminose D bij ogenschijnlijk gezonde gesluiserde Turkse vrouwen: ernstige vitamine D-deficiëntie bij 82%', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 2002, 8 juni, 146(23) pp. 1100 e.v..
- 12 De links-autochtone verontwaardiging is heftig. Een aantal moslims geeft er weliswaar blijk van de sluierdiscussie ongemakkelijk te vinden, maar dat staat overige samenwerking niet in de weg. Er is ook een forse links-allochtone groep die mij juist aanmoedigt. Eén zelfbenoemde moslimvoorvechter heeft in september 2002 een strafklacht ingediend wegens belediging en aanzetten tot haat, waarvan ik overigens alleen via diens persbericht en de media iets heb vernomen. Het OM zwijgt en dat lijkt me prima zo.
- 13 Ik citeer Mahmoed over de moslimmodernist Taha: *'The feminism Taha espouses blends modern and traditional elements. Though he rejects the glaring forms of discrimination against women inshrined in the shari'a, he nevertheless operates within a doctrinal horizon that constructs a hierarchy within which women occupy an ontological status below that of men, Eve being "an outside projection of*

Adam's lower self". Hij citeert Taha vervolgens: '(...) women and men are recognised as equal even though they may be given different roles in society. Thus a when a woman is being trained to become a mother, her service to the community is not considered less valuable than the service rendered by her brother who is trained to become an engineer, physician, or legislator. There is no limit to training for good motherhood. The more a girl learns, the more valuable she becomes as a mother'. Erg bevredigend lijkt het me niet. M. Mahmoud, 'Mahmud Mohammad Taha', in: Cooper e.a., *Islam and Modernity* p. 123. De moslimmodernist Talbi pakt het anders aan, dat wil zeggen historisch. Nettler beschrijft diens verklaring van de beruchte verzen 34 en 35 van de vierde soera, (de soera over vrouwen), waarin het gezag van de man over de vrouw wordt gevestigd en zijn bevoegdheid haar zonodig met slaag tot de orde te roepen: 'Talbi claims, that at first the Prophet enacted progressive legislation for women in keeping with God's will and women's demands. But God revealed verse 34 (...) in response to a growing internal conflict between feminist and anti-feminist forces, in a context which involved an array of intertwined political factors. The verse represents God's decision to avert an impending intra-Muslim catastrophe through

the "lesser evil" of a somewhat 'retrogressive' revelation. But this verse must be seen, according to Talbi, in the historical context he has reconstructed on the basis of his reading of the sources. With this, one then knows, the anti-feminist content of the verse reflects a local temporary situation in Medina and not God's universal teaching. (...) For Talbi, Muhammad's early "feminism" represents God's true will for the long term, as a general ethical standard'. R.L. Nettler, 'Mohamed Talbi', in: Cooper e.a., *Islam and Modernity*, p. 132. Dit doet denken aan de feministische christelijke theologie met de stelling dat Jezus vrouwelijke apostelen had, die na diens hemelvaart in het verdomhoekje zouden zijn gezet.

- 14 Lucas, 6:31, hoewel dit adagium, dacht ik, ook al in de klassieke oudheid fungeert.
- 15 D. Hopwood, in: Cooper e.a., *Islam and Modernity*, p. 4.
- 16 In de wetenschap hoeft dat ook geen deugd te zijn, omdat er in het wetenschappelijke discours per definitie geen bloed vloeit. Zodra dat wel het geval is, is er geen sprake meer van wetenschap.
- 17 Persbericht 27 januari 2003
- 18 Eveneens een persbericht van 27 januari
- 19 Metro, 31 januari 2003.

WAT DE OVERHEID DOET, IS NIET ALTIJD WEL GEDAAN

BOEKBESPREKING VAN WIARDI BECKMAN STICHTING,
GRENZEN AAN DE MARKT. PRIVATISERING EN DE
HERVORMING VAN DE PUBLIEKE SECTOR.
RAPPORT VAN DE COMMISSIE VAN THIJN.

MATHIEU ANDRIESEN

Het is in de media de laatste tijd schering en inslag: liberalisering werkt niet of is op zijn minst zijn doel voorbij geschoten.¹ De prijzen van enkele voormalige publieke goederen en diensten zouden door liberalisering niet zijn gedaald of zelfs zijn gestegen. De kwaliteit van diensten zou drastisch achteruitgehold zijn en marktwerking zou zijn grenzen hebben bereikt.² De (deels Europese) golf van kritiek op de privatisering van de energiesector in Californië is een voorbeeld, en iedereen die wel eens reist met de Nederlandse Spoorwegen weet waarop wordt gezinspeeld.

Anticiperend op dit vrij breed gedragen ongenoegen over liberalisering en marktwerking vormde de Wiardi Beckman Stichting in 1999 een commissie onder leiding van Ed van Thijn.³ De commissie stelde zich als doel de ervaringen met en de risico's en perspectieven van zelfstandiging en privatisering van publieke taken in verschillende beleidssectoren te inventariseren. Een welkome bijdrage in een debat waarin liberalen traditioneel de kant van meer markt en minder overheid kiezen. Welke terreinen zouden zich vanuit de sociaal-democratie voor liberalisering en marktwerking lenen? En waarom juist deze terreinen? Wat is tegenwoordig de sociaal-democratische visie op de grenzen van publiek belang? Alleszins een nuttig tijdverdrijf dus, dat eind 2002 resulteerde in het rapport *Grenzen aan de markt, Privatisering en de hervorming van de publieke sector*.

Het resultaat werd een uiterst gematigd boekwerk. Er blijkt volgens de commissie-Van Thijn gelukkig geen simpele weg terug naar de overheid als enige publieke

dienstverlener maar eerder is het noodzaak een nieuwe verantwoordelijkheidsverdeling te vinden tussen overheid, maatschappelijke organisaties, private ondernemingen en individuele burgers. 'Wat de overheid doet is niet altijd wel gedaan', zo luidt het (wellicht onbedoelde) understatement (p. 120).

Het rapport staat daarmee in schril contrast met de schrijfsels van het Wetenschappelijk Bureau van de SP, dat een drietal boekjes heeft uitgebracht onder de titels: *De uitverkoop van het openbaar vervoer*, *De uitverkoop van de energie* en *De uitverkoop van publieke diensten*.⁴ Ook zij stellen aan de hand van een analyse van de ervaringen met liberalisering en marktwerking de vraag: moeten we ermee ophouden of gaan we ermee door? De commissie-Van Thijn gaat er - zij het met mate - mee door, de SP-wetenschappers constateren een 'mislukken van marktwerking' en houden er liever helemaal mee op.⁵ Hun visie komt echter voort uit een in hun ogen onwenselijke herverdeling van middelen die het gevolg is van verschillende vormen van liberalisering. Met een mislukken van marktwerking als middel om te komen tot concurrentie, prijsdifferentiatie en een hoger serviceniveau heeft dat niets te maken. De commissie-Van Thijn heeft haar ideologische veren echter afgeschud en volgt met een gematigder standpunt keurig de voetsporen van Tony Blair, wiens 'Derde Weg' de Thatcheriaanse privatisering nooit heeft willen terugdraaien. Die 'Derde Weg' zoekt nadrukkelijk toenadering tot het kapitalisme en de idee van individuele verantwoordelijkheid, waarmee de sociaal-democraten aansluiten bij het liberale gedachtengoed. De Derde

Weg heeft echter ook een aantal uitgesproken 'linkse' elementen in zich (overheidsinterventie ten behoeve van sociale cohesie en gelijkheid). Dat maakt de sociaal-democratische visie wat ongrijpbaar en roept soms de vraag op welke kant Van Thijn en de zijnen nu eigenlijk op willen.

Het geschrift begint met een forse historische beschrijving, die verduidelijkt dat sectoren als het spoor en de energie in de geschiedenis een beweging van privaat naar publiek en recentelijk weer terug naar privaat hebben doorgemaakt. In de energie vond die beweging plaats omdat begin vorige eeuw niemand (behalve de overheid) er heil in zag het platteland van stroom te voorzien. Bij de aanleg van het spoor omdat destijds wederom niemand behalve de overheid er heil in zag lijnen aan te leggen in dunbevolkte gebieden. Bij de exploitatie van het spoor omdat rijden op de vers door de overheid aangelegde lijnen in dezelfde dunbevolkte gebieden ook niet rendabel bleek. Hoewel dit uiteraard geen nieuwe feiten zijn geeft een en ander aan dat er sectoren zijn waarin sprake is van een natuurlijk monopolie of waarvoor het op zijn minst lastig is een markt te vormen. Dat vormt meteen de boodschap van het rapport: sommige sectoren lenen zich beter voor marktwerking dan andere.

De commissie-Van Thijn schetst dat het bereiken van de grenzen van de verzorgingsstaat in de jaren tachtig nieuwe aandacht voor de heilzame werking van de markt met zich meebracht. Een inefficiënte en grote overheid, de gedeeltelijk daaruit voortvloeiende noodzaak tot bezuinigingen en de gebrekkige aandacht voor de consument kenmerkten die grenzen. Het was daarom noodzaak om de ineffectiviteit van de uit haar kluiten gewassen overheid te bestrijden. Om de sociaal-democratie van schuld aan die grote overheid vrij te pleiten vervolgt het rapport met een nuancering van de karikatuur van de stroming (het streven naar in gemeenschapsbezit brengen van onder meer basisindustrieën en banken in het beginselprogramma van 1977 vormt een anomalie in de ontwikkeling van het sociaal-democratische denken). Het ontstaan van een vergaande verzorgingsstaat is inderdaad niet alleen te wijten geweest aan de PvdA.

Daarbij komt dat er in Nederland nooit overdreven veel overheidsactivisme in de economie is geweest. Er was altijd een zeer beperkt aantal overheidsbedrijven en eerder sprake van een traditionele vervlechting van staat

en maatschappij (p.16). Die vervlechting riep in jaren van ontzuiling om ontvlechting door marktwerking en privatisering. De auteurs bespeuren verder in het recente verleden een proces van internationalisering van de economie, technologische innovaties die natuurlijke monopolies aantastten, ontwikkelingen in de economische wetenschap en de bestuurskunde en ontwikkelingen in de beleidsarena (p. 40). De schrijvers zien terecht ook de Europese Unie als belangrijke instigator van marktwerking. Dat de Europese Unie nogal eens klemmende regelgeving maakt is de sociaal-democraten gelukkig niet ontgaan. De regels waaraan de schrijvers zich storen bevreemden echter nogal: 'En wie als gemeentebestuur beperkte bedragen beschikbaar stelt om buurtwinkels, ten behoeve van de leefbaarheid in bepaalde wijken, open te houden, dient zich bij het coördinatiepunt staatssteun decentrale overheden van het ministerie van Binnenlandse Zaken te vervoegen' (p. 122). Stel je eens voor! Een hogere overheid die ingrijpt wanneer een gemeente besluit om met belastinggeld een andere ondernemer weg te gaan concurreren. 'Zo kan spanning ontstaan tussen "vrijmaking van de markt" enerzijds en toenemende regelgeving en bureaucratie anderzijds' vervolgen de auteurs (p.122). Het valt inderdaad niet te ontkennen dat de publieke randvoorwaarden bij verzelfstandiging (bijvoorbeeld het stellen van waarborgen voor concurrentie et cetera) een zekere toename van regelgeving met zich mee brengen. Die toegenomen regelgeving zal echter wel de laatste zijn waar de meeste liberalen zich zorgen over maken.

Wat de oorzaken van het 'in de mode geraken van marktwerking' ook zijn, de auteurs constateren belangrijke successen in het beleid van Paars I en 2. Op onderdelen (de winkelsluitingswet is versoepeld, startende ondernemers ondervinden minder problemen, persoonsgebonden budgetten zijn ingevoerd in de zorg, de efficiency en dienstverlening in de telecomsector is toegenomen) was het MDW-project (het project Marktwerking, Deregulering en Wetgevingskwaliteit) zeer succesvol. Toch slaat de balans bij de sociaal-democraten als geheel negatief uit. De schrijvers constateren dat het programma van privatisering en marktwerking in de publieke sector de afgelopen jaren te snel en te nonchalant is uitgevoerd, onvoldoende is doordacht op negatieve bijwerkingen en strijdigheid met andere (lange termijn) doelstellingen en te weinig is gedifferentieerd (p. 119).

Daarin hebben ze ten dele gelijk (hoewel het ironisch blijft om als liberaal mede de 'pretentie van de maakbare markt' in de schoenen geschoven te krijgen) (p. 65).⁷ Onvoldoende rekening is soms gehouden met de specifieke moeilijkheden die het 'creëren van een markt' met zich meebrengt, onvoldoende is soms geanticipeerd op tegenwerking vanuit de ambtenarij en op de ambities van de te privatiseren organisaties. Inderdaad was er in een aantal gevallen sprake van onduidelijke kwaliteitseisen en van weinig expliciete doelstellingen (denk aan de Nederlandse Spoorwegen). Een en ander rechtvaardigt de roep om een grondiger afweging en een breder perspectief dan de afgelopen jaren gebruikelijk was. Snel en nonchalant was het allemaal echter niet: er zijn in Nederland ook zeer voorzichtige en langzame stappen genomen.

Er is volgens de sociaal-democraten voorbijgegaan aan andere vormen van verzelfstandiging (waaronder overheids NV's en non-profitorganisaties), maar ook aan een grotere medezeggenschap van gebruikers bij de vormgeving van publieke voorzieningen (p. 119). Deze twee punten zijn interessant. Een breder perspectief betekent dus in de ogen van de auteurs mede het versterken van medezeggenschap van consumenten en versterken van betrokkenheid van werknemers (p. 125). Medezeggenschap van consumenten is in de markt echter niet aan de orde; je moet dan gewoon als consument die producten niet kopen. Gebruikers van publieke voorzieningen heten burgers. Hun medezeggenschap komt tot uiting in het parlement. Waar het hier om zou moeten gaan is het vormgeven van zeggenschap van burgers over de publieke diensten, ofwel via consumptie op de markt, danwel via het parlement. Het vormgeven van die betrokkenheid van werknemers is - hoewel dat voor de bedrijfsvoering uiterst nuttig kan zijn - overigens een zaak van het management van de desbetreffende organisatie.

Het bredere perspectief van de auteurs betekent ook meer aandacht voor mengvormen van publiek en privaats initiatief, maatschappelijk ondernemerschap en experimenten met non-profit organisaties in een marktsetting (p.125). De commissie-Van Thijn wil dat hervorming van de publieke sector een pluriformer karakter krijgt dan in de jaren negentig het geval is geweest. Dat zou beter aansluiten op de Nederlandse traditie van het maatschappelijk middenveld en de sociale cohesie vergroten. Het

opvallende is dat het rapport zelf een groot aantal reeds bestaande tussenvormen en instrumenten de revue laat passeren (interne verzelfstandiging, persoonsgebonden budgetten, concessies, prestatiecontracten, concurrentie om, op en met de infrastructuur, et cetera): het was in de jaren negentig dus eigenlijk al een pluriformiteit van jewelste, wat veelal bepaald niet bevorderlijk was voor een heldere afbakening van verantwoordelijkheden tussen de publieke en de private sector. Experimenteren met non-profit organisaties in een marktsetting en publiek ondernemerschap (p. 119) riekt verder naar oneigenlijke concurrentie van overheidsorganisaties met private organisaties. Dat moet nu juist ten enen male voorkomen worden. Een en ander wekt op zijn minst de verwachting dat de commissie een uitgebreide weging van de voor- en nadelen van tussenvormen heeft gemaakt, inclusief een duiding van de verdeling van verantwoordelijkheden. Dat blijkt helaas niet het geval. Klaas Groenveld sprak in 1999 in dit blad zijn zorg uit over een groeiend aantal overheidsinstellingen met een bastaard-karakter. De commissie-Van Thijn lijkt door een grondige analyse na te laten, zulke organisaties alleen maar toe te juichen.

MARKTFALEN

Er is met name in de economische wetenschap en de bestuurskunde vrij veel onderzoek naar het 'maken van markten' verricht.⁹ De auteurs refereren hier helaas slechts summier aan.¹⁰ Uri Rosenthal stelde eerder in dit blad dat 'privatisering als overgang van een publiekrechtelijke naar een privaatrechtelijke bedrijfsconstructie op zichzelf weinig tot niets (zegt). Waar het om gaat, is of de geprivatiseerde bedrijven en instellingen op de vrije markt met andere aanbieders moeten concurreren'.¹¹ Naast concurrentie (voldoende aanbieders) moet een markt van volledige en vrije mededinging beschikken over voldoende vragers, volledige informatie (markttransparantie), en moet zij gevrijwaard zijn van externe effecten (denk aan milieukosten) en collectieve goederen, zo leert ons de economische wetenschap. Er is sprake van marktfalen wanneer een markt niet over deze eigenschappen beschikt, met als gevolg bijvoorbeeld te hoge prijzen en monopolievorming.¹² Het spreekt welhaast voor zich dat sommige recent gecreëerde markten niet meteen aan alle voorwaarden van een markt van volledige en vrije

mededinging hebben kunnen voldoen. Daarop is in het recente verleden onvoldoende geanticipeerd. Wat de overheid nu in eerste instantie zou moeten doen is markten zo goed mogelijk repareren door bijvoorbeeld concurrentie mogelijk te maken, aanbodsturing af te schaffen en onafhankelijk markttoezicht in te richten. Reparatie van markten is echter niet wat de commissie-Van Thijn voor ogen heeft.

DE BORGING VAN PUBLIEK BELANG

De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) heeft in 2000 een rapport gewijd aan privatisering.¹³ Kern van het betoog van de WRR is dat 'het debat over "privatisering" (...) eerst (moet) gaan over de belangen waarvoor de overheid een eindverantwoordelijkheid wenst te dragen. Alleen wanneer deze eindverantwoordelijkheid van de overheid duidelijk is afgebakend, kan worden aangegeven wie de operationele verantwoordelijkheid moet dragen voor de behartiging van het desbetreffende publieke belang'.¹⁴ Een onderscheid tussen de doeleinden (de wat-vraag) en instrumenten (de hoe-vraag) van (economische) politiek dus.

De commissie-Van Thijn stelt nadrukkelijk al in de probleemstelling de hoe-vraag door de ervaringen met en de risico's en perspectieven van privatisering en zelfstandiging van publieke taken te analyseren. Dat die taken publiek zijn, spreekt dus kennelijk al voor zich. Ze analyseert slechts mondjesmaat aan de hand van inzichten uit de economische wetenschap, maar vooral aan de hand van een aantal concrete ervaringen. De commissie constateert enkele (deels terechte) problemen en komt vervolgens tot een antwoord op de hoe-vraag. Er moet dan vooral worden gedifferentieerd tussen sectoren (p.127). Op basis van welke criteria dat moet gebeuren blijft helaas grotendeels in het ongewisse.

De vraag over doeleinden wordt niet nadrukkelijk gesteld in het rapport van de commissie-Van Thijn. Sterker nog, de commissie wil 'een minder ideologisch getinte' hervorming van de publieke sector (p.126). De veren zijn dus echt definitief afgeschud en de Derde Weg definitief omarmd. Niet langer wordt hardop de vraag gesteld: waar moet de overheid ingrijpen in het marktmechanisme? Waarvoor draagt de overheid vanuit het oogpunt van welvaartsverdeling verantwoordelijkheid en waar-

voor vooral ook niet? Eerst na beantwoording van die vraag kan worden nagedacht over de vraag of het markt-instrument in sommige gevallen wel die doelen dient. In geval van dreiging of blijken van falende markten kan je daar vraagtekens bij zetten en een poging doen de markt te repareren.

De sociaal-democratische visie blijft door deze omis-sie steken in vaagheden.¹⁵ De commissie-Van Thijn is van mening dat er 'niet één vanzelfsprekende opvatting (is) van publiek belang' (p. 37). Dat klopt. Daarom is het des te meer jammer dat het boek niet erg duidelijk maakt wat de huidige sociaal-democratische opvatting van dat belang is. Zo bestaat er in de gezondheidszorg volgens de auteurs een spanning tussen individuele keuzevrijheid en maatschappelijk resultaat, die ze aanduiden met de - theoretisch correcte, maar politiek besluiteloze - uitsmij-ter: 'het is aan de politieke besluitvormers - en daarmee indirect aan de burgers zelf - om vast te stellen waar de grens loopt tussen individuele keuzevrijheid en collectieve zelfbescherming' (p. 134). Teleurstellend vrijblijvend.

De sociaal-democraten willen wel komen tot 'een specifieke benadering van publiek belang die niet goed te vatten is in de dichotomie van markt en overheid en de primair economische argumentatie voor het onderbrengen van voorzieningen onder een van deze twee regimes' (p. 36). Wat men zich daarbij moet voorstellen blijkt verderop: 'Met de bescherming van maatschappelijke domeinen tegen marktwerking als dominant principe streeft de sociaal-democratie een type samenleving na waarin andere motieven en waarden dan economische de maatschappelijke dynamiek helpen bepalen; waarin het rendementsdenken aan grenzen gebonden is' (p. 128). Maatschappelijke domeinen hoeven echter helemaal niet tegen marktwerking worden beschermd. Ook als andere motieven dan rendementsdenken (bijvoorbeeld solidariteit, sociale cohesie, gelijkheid) in een bepaalde stroming het publieke belang definiëren, hoeft dat nog niet altijd te betekenen dat het instrument marktwerking die belangen niet goed kan dienen! Sectoren die zich volgens de commissie-Van Thijn in mindere mate lenen voor marktwerking zijn sectoren die 'de democratische rechtsstaat dragen', sectoren met een 'sterke sociale dimensie' en sectoren met 'een belangrijke culturele functie' (pp. 127-128). Ten aanzien van de sectoren met een sterke sociale dimensie (dat zijn

klaarblijkelijk de gezondheidszorg, de sociale zekerheid en de volkshuisvesting) geldt dat 'betaalbaarheid en toegankelijkheid van elementaire voorzieningen (...) hier het denken over marktwerking (horen) te bepalen en te begrenzen' (p. 128). Blijft de vraag waarom de eis van betaalbaarheid en toegankelijkheid hier grenzen aan marktwerking moet stellen?

Hoezeer de commissie ook nuanceert en stellingnames ontloopt, het boek kan er (wellicht onder electorale druk?) uiteindelijk niet aan ontkomen om toch een paar ferme kritische geluiden te laten horen.¹⁶ De liberale kant van de Derde Weg lijkt daarmee plaats te moeten maken voor de meer collectivistische zijde. De commissie-Van Thijn toont zich onder meer tegenstander van marktwerking in de gezondheidszorg, van privatisering van Schiphol, van deregulering van de taxiwereld en van een onafhankelijke markttoezichthouder. De fundering van dat negatieve oordeel is uiterst mager. Hier valt het nodige van te zeggen.

GEZONDHEIDSZORG

De commissie-Van Thijn staat in beginsel positief ten opzichte van vraagsturing in de gezondheidszorg. Het oordeel wordt echter negatief wanneer er niet voldoende aanbod is: 'als de gezondheidszorg niet aan de vraag kan voldoen, schiet de patiënt weinig met het persoonsgebonden budget op' (p.133). Zo'n oordeel gaat echter voorbij aan de kosten die een individuele vraag voor een burger met zich mee brengt. Dat die kosten vergoed worden door de overheid leidt nogal eens tot (onterechte) overvraging. Als een dienst de vrager weinig kost is het geen wonder dat het aanbod kwantitatief niet voldoet! Om een goede kwaliteit van dienstverlening te bereiken is volgens de auteurs 'keuzevrijheid niet genoeg; politiek en overheid houden een aanbodsverantwoordelijkheid' (p.133). Wat de auteurs hier waarschijnlijk bedoelen is dat zij een kwalitatief goede en toegankelijke gezondheidszorg als overheidstaak beschouwen. Dat mag. Daaruit vloeit echter niet noodzakelijkerwijs voort dat de overheid het aanbod moet bepalen.

DEREGULERING TAXIWERELD

'Als ergens is gebleken hoezeer de praktijk afwijkt van het gepropageerde model en de beleden theorie, dan wel hier', aldus het oordeel van de commissie-Van Thijn over

de deregulering van de taxisector (p. 125).¹⁷ Dat er in de uitvoering van de deregulering van de taxisector het een en ander mis is gegaan valt niet te ontkennen. Maar het blijft bij slechte uitvoering van een in beginsel goed model. Van een markt van volledige en vrije mededinging is bijvoorbeeld in Amsterdam en op Schiphol nog lang geen sprake. Er moeten nog veel standplaatsen worden ingericht, de tarieven moeten beter zichtbaar worden gemaakt en de controle moet worden verbeterd. Bovendien bestaan er in deze sector nogal wat prijsafspraken en is er sprake van een maximumtarief. Veel taxivervoerders spelen vanwege prijsafspraken niet in op de vervoerswens van consumenten. Daar moet tegen worden opgetreden. Het is echter veel te vroeg om over dit model, laat staan de beleden theorie nu al een oordeel te vellen.

PRIVATISERING SCHIPHOL

Schiphol is iets heel anders dan de taxiwereld. Schiphol vervoert bijvoorbeeld geen reizigers (dat doen de overigens ook private luchtvaartmaatschappijen die op Schiphol vliegen). De bestaande situatie is niet bepaald een heldere. Wanneer wordt geprivatiseerd wordt een einde gemaakt aan de huidige situatie dat de overheid zowel aandeelhouder als regelgever is (en uitvoerder van de wetgeving en controleur). De 'luchthavenmarkt' wordt de laatste tijd steeds internationaler (er worden met name veel samenwerkingsverbanden afgesloten). Privatisering vergroot de mogelijkheden om snel en flexibel in te spelen op ontwikkelingen in die markt aanzienlijk. Als Schiphol in de toekomst de internationale aansluiting mist, dan kan dat bovendien voor een exportgerichte, internationaal georiënteerde economie als de Nederlandse behoorlijk negatieve gevolgen met zich meebrengen (denk aan een afname van buitenlandse investeringen omdat intercontinentale vluchten Amsterdam minder zullen aandoen). De werkgelegenheid komt daarmee deels in gevaar.

De publieke belangen die hier (volgens alle politieke partijen) een rol spelen kunnen via strenge wet- en regelgeving worden gewaarborgd. Zo is het controversieel verklaarde kabinetsvoorstel niet om Schiphol helemaal te privatiseren, maar slechts de gebruiksfunctie: de grond komt via een erfpachtconstructie volledig in eigendom van de staat. De commissie-Van Thijn is ech-

ter vooral bevreesd dat de coördinatie van de Europese luchtvaartinfrastructuur wordt overgelaten aan geprivatiseerde luchthavens (p. 137). Daar is echter geen sprake van. Schiphol zorgt dat de kwaliteit van de luchthaveninfrastructuur op orde is, maar heeft ook op dit moment geen invloed op de toegang tot de infrastructuur. Een luchtvaartmaatschappij moet over landingsrechten beschikken en toestemming hebben voor het uitvoeren van een vlucht (een zogenaamde 'slot') om toegang tot de infrastructuur te krijgen. De landingsrechten worden door overheden op basis van verdragen met andere staten toegekend. De slotallocatie op Schiphol valt onder een onafhankelijke stichting. Daaraan verandert niets. Er is al met al niets op tegen om Schiphol - onder strenge voorwaarden en streng toezicht - op de markt te plaatsen. En dat is dus geen 'modus managementis' zoals de commissie-Van Thijn ons wil doen geloven (p. 123).

ONAFHANKELIJK MARKTTOEZICHT

De commissie-Van Thijn toont zich ten slotte tegenstander van een volledig onafhankelijke markttoezichthouder: 'Onafhankelijkheid van toezicht is temeer geboden wanneer de overheid zelf met een zakelijk belang bij de uitvoering van de betreffende publieke taken is betrokken. Regering en parlement zijn echter niet ontslagen van hun verantwoordelijkheid voor de prestaties van de toezichthoudende organen en dienen daarvoor politieke en bestuurlijke kaders aan te geven. De neiging om toezichthoudende organen (inspecties, mededingingsautoriteiten, voedselautoriteiten) geheel onafhankelijk van de politiek te maken, is hiermee in strijd – en maakt deze organen teveel afhankelijk van de druk van de "eigen" sector en van de persoonlijke opvattingen van de toezichthouders' (p. 132). Men is dus met andere woorden ook tegen het voorstel om bijvoorbeeld de Nederlandse Mededingingsautoriteit (NMa) om te vormen tot een zelfstandig bestuursorgaan.¹⁸ De commissie-Van Thijn beseft dat de toezichthouders in toenemende mate toezicht uitoefenen op organisaties die in sterke mate gelieerd zijn aan verschillende overheden. De overheid is daardoor in veel gevallen aandeelhouder, toezichthouder en boeteoplegger (zowel speler als scheidsrechter). Een functiescheiding is dan geen overbodige luxe! De mogelijkheid van

politieke beïnvloeding en belangenverstrengeling tussen het toezicht en aan de overheid gelieerde organisaties moet vermeden worden: een vrije markt kan niet zonder onafhankelijke toezichthouder. De commissie-Van Thijn ziet kennelijk minder gevaar en denkt dat de toezichthouders afhankelijk zullen worden van de druk van de eigen sector. Zij vragen zich terecht af wie de controleur controleert. De controle in handen leggen van een belanghebbende biedt voor dat probleem echter in ieder geval geen oplossing.

TOT SLOT

'Meer dan van enige andere politieke groepering wordt de geschiedenis van de sociaal-democratie beschouwd als een leerproces' zo stellen de auteurs (p. 37). De vraag is waar de sociaal-democraten in de nabije toekomst meer lering uit zullen trekken: uit de merites van de markt van volledige en vrije mededinging of uit pragmatische en electorale overwegingen.

Wiardi Beckmanstichting, Grenzen aan de markt. Privatisering en de hervorming van de publieke sector. Rapport van de Commissie Van Thijn, Wiardi Beckmanstichting, Amsterdam 2002. Prijs € 15,-.

Drs. M. Andriessen is wetenschappelijk medewerker bij de Prof. mr. B.M. Teldersstichting en eindredacteur van Liberaal Reveil.

NOTEN

- 1 Een recent voorbeeld is: J. Dohmen en R. Schoof, 'Busje komt niet. De privatisering van het stads- en streekvervoer loopt spaak', *NRC Handelsblad*, 23-24 november 2002, pp. 23-24.
- 2 Dat nieuwe impulsen voor privatisering de laatste tijd uitblijven, hoeft overigens niet al te negatief te worden gezien. Financiële motieven (bezuinigingen) speelden in de jaren tachtig en negentig een minstens even grote rol als efficiencydoelstellingen. Daarom is de huidige terughoudendheid niet alleen gebaseerd op de vraag of die efficiencyvoordelen inmiddels niet wringen met andere belangen, maar ook op de slechte conjunctuur. Privatisering levert de overheid op het moment gewoonweg minder op dan in voorgaande jaren.

- 3 In de commissie zaten verder Paul Kalma, Willem Salet, Hans Simons, Margot Trappenburg, Lenny Vulperhorst en Frans Becker (secretaris).
- 4 R. van Raak en N. Schouten, *De uitverkoop van het openbaar vervoer*, Rotterdam, 2001, R. van Raak en N. Schouten, *De uitverkoop van de energie*, Rotterdam, 2001 en R. van Raak, P. Sas en N. Schouten, *De uitverkoop van publieke diensten*, Rotterdam, 2001, te downloaden op www.sp.nl/onderzoek/uitverkoop.stm
- 5 Zo moet de liberalisering van electriciteit ongedaan worden gemaakt in: R. van Raak en N. Schouten, *De uitverkoop van de energie*, Rotterdam, 2001, p. 46.
- 6 Een voorbeeld: op 1 oktober 1999 is de nieuwe Wet op het notarisambt in werking getreden. Deze wet zou er onder meer toe moeten leiden dat de notariële tarieven voor onroerendgoedtransacties na drie jaar geheel vrij worden gelaten. Gedurende een overgangperiode naar volledig vrije tarieven, die zal eindigen op 31 maart 2003 wordt de (oude) regeling van vaste tarieven aan de hand van steeds groter wordende bandbreedtes tussen maximum- en minimumtarieven jaarlijks afgebouwd. In de onroerendgoedpraktijk blijkt na de eerste twee evaluaties sprake van meer prijsdifferentiatie. De kwaliteit en continuïteit van dienstverlening zijn in orde. In de familiepraktijk ligt dat anders. Een forse tariefstijging blijkt daar sinds de invoering van de nieuwe wet aan de orde. Bij dit type handeling is de gang naar de notaris echter wettelijk verplicht. Daarom berust bij de overheid een extra grote verantwoordelijkheid die tarieven goed in de gaten te houden en is voor minder draagkrachtigen een verlaagd maximumtarief vastgesteld (krachtens de regeling notariële tarieven familiepraktijk). Bovendien is de prijsstijging wellicht te verklaren uit het feit dat het aantal akten drastisch is gedaald.

De SP-wetenschappers tonen zich visionair door in hun op 15 oktober 2002 verschenen werk *De uitverkoop van publieke diensten* de 'liberalisering van het notariaat' al tot mislukking te bestempelen: 'liberalisering van het notariaat heeft geleid tot tweedeling: hoe armer je bent, hoe minder gemakkelijk je zult besluiten om te trouwen, te scheiden, een testament te laten opstellen etc.' (p. 28). Een knappe conclusie, aangezien de overgangperiode ten tijde van

het verschijnen van hun boekje nog niet is afgerond en trouwen, scheiden en een testament laten opstellen voor minima aan een maximumprijs zijn gebonden die ver onder de gemiddelde marktprijs ligt. Over het hoofd wordt daarnaast gezien dat sommige tarieven behoorlijk zijn gestegen omdat ze vroeger kunstmatig laag werden gehouden en dat op een aantal plaatsen wel degelijk grote tariefdifferentiatie is ontstaan. In dit geval duidt het mislukken van 'liberalisering' dus op het stijgen van de prijs voor diensten en producten die voorheen om allerlei redenen kunstmatig onder de kostprijs werden gehouden. De wetenschappers van de SP zouden daarnaast ten minste de derde evaluatie in 2003 moeten afwachten alvorens de liberalisering te veroordelen: waarschijnlijk duurt het nog langer voordat effecten duidelijk zichtbaar worden. Het is ongeduld en de - in hun ogen onwenselijke - herverdeling van middelen die de SP'ers dwarszit, met mislukken van marktwerking heeft het niets te maken. R. van Raak e.a., *De uitverkoop van publieke diensten*, pp. 25-29.

- 7 'Het vertrouwen in de mogelijkheid op het terrein van publieke dienstverlening markten te scheppen die ten voordele van de consument zouden werken, heeft het zicht belemmerd op de problemen, nadelen en onbedoelde gevolgen van diezelfde privatisering en marktwerking' (p. 65).
- 8 K. Groenveld, 'De overheid en de markt', *Liberaal Reveil*, 40, 1999, nr. 4, p. 133.
- 9 Vooral ook naar vormen tussen de beide extremen van marktwerking en overheidsingrijpen. Osborne en Gaebler (1993) noemen in de neoliberale 'bijbel' *Reinventing government* een fors aantal varianten: D. Osborne en T. Gaebler, *Reinventing government. How the entrepreneurial spirit is transforming the public sector from school house to city house, City Hall to the Pentagon*, Reading MA, 1993.
- 10 Ze noemen met name kort een aantal voorwaarden waaraan een succesvolle quasimarkt moet voldoen: competitie; accurate en volledige informatie over de kosten en kwaliteit van de betrokken voorzieningen; lage transactiekosten; er moet een economisch motief zijn; er moet sprake zijn van gelijke behandeling (p.70). Daarnaast formuleren de auteurs een verre van uitputtend lijstje met criteria 'om te besluis-

- sen of en in welke vorm publieke dienstverlening kan worden geprivatiseerd' (p. 131).
- 11 U. Rosenthal, 'Privatisering. Wervende motieven, werkelijke dilemma's', *Liberaal Reveil*, 38, 1997, nr. 4, pp. 151-157, p. 155. Ook verschenen in het Engels, in: P.G.C. van Schie (ed.), *Liberal thought and practice. A view from the Netherlands*, Den Haag, 2000, pp. 87-98.
- 12 Het historische experiment heeft uitgewezen dat overname van falende markten door de overheid daarna in veel gevallen weer heeft geleid tot falende overheden. Bijvoorbeeld J.G.A. van Mierlo legt in navolging van de Chicago-school de nadruk op overheidsfalen: de overheid moet ingrijpen bij marktfalen, maar het middel is vaak erger zijn dan de kwaal: er blijkt al snel sprake te zijn van overheidsfalen. Elke prikkel ontbreekt dan om fatsoenlijk diensten en producten te leveren. Die prikkel kan je inbouwen door middel van concurrentie. J.G.A. van Mierlo, 'Over de verhouding tussen overheid, marktwerking en privatisering. Een economische meta-analyse', *METEOR Research Memorandum*, 01/014, Maastricht, 2001, te downloaden op:
- <http://www.fdewb.unimaas.nl/algec/staff/framespages/mierlo/rm.01.014.pdf>.
- 13 WRR, *De borging van publiek belang*, WRR-Rapport 56, 2000. In dit blad destijds besproken door Hella Voûte, 'Het privatiseringsdebat verdient een politieke impuls', *Liberaal Reveil*, 41, 2000, nr. 4, pp. 157-159.
- 14 WRR, *De borging van publiek belang*, p. 140.
- 15 Het rapport van de commissie Van Thijn noemt overigens het WRR-rapport wel (in de inleiding), maar brengt de aanbevelingen daarvan niet in praktijk (p.9).
- 16 Een sociaal-democraat die ten aanzien van liberalisering overigens aanmerkelijk feller is dan de commissie-Van Thijn is Jouke de Vries. Op zijn - in alle haast ingerichte - hoek op de PvdA website presenteerde de toenmalige kandidaat-lijsttrekker zich voor aanvang van de interne PvdA lijsttrekkerverkiezing aan zijn partijgenoten. Na lezing van enkele artikelen van zijn hand die daar te vinden waren (ze verschenen eerder in de *Staatscourant* en het blad *Provincie.nl*) wordt duidelijk dat De Vries geen voorstander is van marktwerking: 'het neo-liberalisme kan verschillende gebeurtenissen (...) niet meer verklaren'. Voorbeelden zijn de moeilijkheden rond de verzelfstandiging van de NS en lastige privatiseringen in de water- en energiesector. Enigszins hoopvol constateert hij vervolgens dat zowel aan linker- (SP) als aan rechterzijde (CDA en de nieuwe conservatieve stroming onder leiding van Kinneking) de voorstanders van staatsingrijpen om zich heen grijpen. Hij is daarbij wel zo eerlijk te stellen dat alternatieve economische en politieke theorieën (nog) niet voorhanden zijn. Geciteerd naar *Het einde van het neoliberalisme*, op <http://joukudevries.wizard.pvda.nl/>
- 17 En over de deregulering van de advocatuur en het notariaat.
- 18 Daar neemt de commissie in ieder geval een ander standpunt in dan de PvdA-fractie, die in 1997 zelfs een motie indiende met als doel om de NMa na drie jaar om te vormen tot een zelfstandig bestuursorgaan (waar het voorstel van de regering was dat na 5 jaar te doen). *Kamerstukken II 1995-1996, 24707*, nrs. 1-3, *Handelingen II 1996/97*, pp. 4270-4271, 4281, 4289, 4330-4331, 4352-4353, 4386-4387, 4399-4402, 4409, 4555 en 4559-4560.

AANKONDIGING SYMPOSIUM: BALANS EN PERSPECTIEF VAN DE PARTIJGESCHIEDSCHRIJVING

Terwijl de Nederlandse politieke partijen in een crisis verkeren, floreert op het eerste gezicht hun geschiedschrijving. Er zijn de laatste jaren opvallend veel studies over de geschiedenis van partijen verschenen, niet alleen van inmiddels verdwenen partijen, maar ook van be-staande, zoals het CDA. Heeft de opvallende vitaliteit van het genre nog te maken met de verzuilde kaders waarbinnen deze geschiedschrijving vroeger plaatsvond? Op welke aspecten van de partijgeschiedenis concentreren de historici zich tegenwoordig? Welke partijen zijn er tot nu toe bekaaid afgekomen? Zijn er nieuwe invalshoeken denkbaar? Is de conclusie dat de partijgeschiedenis zich wetenschappelijk op dood spoor bevindt, omdat de teleologische benadering is achterhaald en er weinig vernieuwing is in de aloude institutionele partijgeschiedenis, of is het genre juist een bloeiende toekomst beschoren?

Over deze vragen organiseren het **Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap** en het **Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen** in Groningen een symposium, waar auteurs aan het woord komen, teruggeblikt wordt en vooruitgekeken.

Aan deelname zijn geen kosten verbonden. In verband met de beperkte plaatsruimte is opgave echter noodzakelijk. Men kan zich aanmelden bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen:

email : dnpp@ub.rug.nl

tel. 050 - 363 68 30

fax 050 - 363 72 56

De bijeenkomst vindt op donderdag 6 maart 2003 plaats in de Ubbo Emmiuszaal van de Rijksuniversiteit, Oude Boteringestraat 44, Groningen.

13.00-13.15 opening: Henk te Velde

13.15-13.45 balans: Gerrit Voerman

13.45-14.45 auteurs: Hans Bornewasser

George Harinck

Piet de Rooy

Patrick van Schie

14.45-15.15 theepauze

15.15-16.30 discussie

16.30-17.00 perspectief: verkenning nieuwe thema's en richtingen door Doeko Bosscher

17.00-18.00 borrel

